

MARSKEN RIDER IGEN

– Om mordet på Erik Klipping, Rumelands sange og marsk Stig-viserne.

MARSKEN RIDER IGEN

– om mordet på Erik Klipping, Rumelands sange og marsk Stig-viserne.

Af: Jens E. Olesen, Reinhold Schröder, Iørn Piø og Leif Søndergaard.

Illustration: Per Melis Jensen.

Mindre Skrifter udgivet af
Laboratorium for folkesproglig
Middelalderlitteratur,
Odense Universitet.
Nr. 8, 1990.

Indhold:

Indledning	7
Jens E. Olesen: Kongemord og fredløshedsdom.	10
Reinhold Schröder: <i>Dâvon sing ich û diz liet.</i>	
Rumelands strofer i anledning af Erik Klippings død	35
Leif Søndergaard: Meningsdannelse og mytedannelse i	
marsk Stig-viserne	59
Iørn Piø: Hvem skrev den lange Marsk Stig-vise?	
Skitse til en arbejdshypotese	87

Indledning

Begivenhederne Cæcilienat 22. november 1286 med mordet på Erik Klipping i Finderup lade og dommen over marsk Stig, grev Jacob og seks andre på Danehoffet et halvt år senere er stadig lige så forvirrende, som de var for syv hundrede år siden, da klosterannalerne startede deres optegnelser, Rumeland sang sine *Sangsprüche* ved hoffet, og markedssangerne vandrede rundt for at tilfredsstille almindelige menneskers nysgerrighed.

Myten om kong Eriks forførelse af marskens hustru og marskens jalousidrab, der blev bragt til torvs i senere viser, lever endnu i bedste velgående, selv om Erik Arup i 1932 frikendte marsk Stig og drejede den historiske forskning om mordet i en ny retning. Det var mytens fortolkning af begivenhederne, der lå til grund for de sidste års dramatiske iscenesættelser: TV-Syds serie over fire episoder i 1986, TV-udgaven af Richards og Weyses opera *Drot og marsk* 1989, TV-2's feature i pinsen 1989 og Grønnegårdsteatrets monumentale drama i Christiansborgs ridehal, også fra 1989.

Det historiske stof er blevet flittigt fortolket af digtere fra romantikken til i dag. B.S. Ingemann ser det i *Erik Menveds barndom* (1827) som sin opgave at genrejse den danske nationalbevidsthed og folkeånd. For ham er Erik Klipping et usikkert og splittet menneske, der forspilder sit liv, fordi han mangler tro. Marks Stig og hertug Valdemar er ansvarlige for mordet, der baner vej for Erik Menved, den samlende konge, der kan genrejse landet. I Christian Richards *Drot og marsk* (1878) oplever vi myten i dens typiske form: kong Erik lyver marsk Stig død og tager Ingeborg med vold. Da marsk Stig vender hjem fra leding, ønsker Ingeborg hævn, og marsken dræber Erik.

Jens August Schade tager i sit drama *Marsk Stig* (1934) afsæt i den vise-gruppe, der indledes med marskens varselsdrøm. Han koncentrerer sig om de erotiske og psykiske aspekter, de fører frem til marsk Stigs psykiske nedbrydning. I Karen Blixens fortælling *Fra det gamle Danmark* tolkes kong Eriks forhold til Ingeborg som skæbnebestemt: han får hendes ring fra fiskens bug. Drabet på kongen skildres med allusioner til den sidste nadver, og Rane optræder som Judas, der forråder sin herre.

Ebbe Kløvedal Reich udpeger i sin roman *Festen for Cæcilie* (1979) det

tysk-romerske rige som skyldige, dels i mordet (sværdmesteren for sværd-ridderne i Marienburg), dels i tilsløringen efter mordet (pavekirken som "løgnenes moder"). Parallellen til EF er iøjnefaldende. Men Reich nagler en række medskyldige: købmand Bjørst (den foretagsomme kapitalist), hertug Valdemar, cistercienserne i Øm Kloster og Arvid Bengtsen. Jens Grand er efter Reichs opfattelse medvider, og Rumeland spreder falske rygter.

Artiklerne i denne lille bog dokumenterer, at det sidste ord heller ikke er sagt i historiske og litteraturvidenskabelige kredse. Hverken begivenheder eller viser kan behandles udtømmende ud fra én synsvinkel. Og nye tiders nye viden og nye tilgange kan kaste nyt lys over hele problemkomplekset. Derfor tillader vi marsken at ride igen, vel vidende at dette ridt næppe heller bliver det sidste.

Jens E. Olesen tager sig i "Kongemord og fredløshedsdom" af de historiske begivenheder, specielt centreret om Danehof-dommen. Selv om de dømte – bortset fra Arvid Bengtsen og Rane Jonsen – befinder sig på stor afstand af mordstedet, er det juridisk medholdeligt at dømme dem. Det er også juridisk i orden, at de dømmes efter de tysk inspirerede bestemmelser om majestætsforbrydelse, og nægtes muligheden for at sværge sig fri med renselsed. Derfor kan det ikke afvises, at marsk Stig og de dømte også var skyldige. Han trækker med støtte i de senere års forskning hertug Valdemar, men også biskop Peder i Viborg og den norske konge ind som mulige bagmænd, der kan have en interesse i at slippe af med kong Erik.

Reinhold Schröder giver den første samlede fremstilling af Rumelands rolle ved det danske hof i "*Dâvon sing ich û diz liet*. Rumelands strofer i anledning af Erik Klippings død". Rumeland får adgang til danske hofkredse i kraft af sin tilknytning til markgrevs-kabet Brandenburg, som dronning Agnes stammer fra. Han har formentligt fulgt markgrev Otto til Danmark, og hans opgave bliver her i vinteren 1286-87 at støtte Christoffer-slægten gennem agitatoriske digte. Samtidig giver digtene udtryk for adelens ridderlige normunivers af troskab og ære, retfærd og frelse.

Over for Rumelands høviske digtning tager Leif Søndergaard i "Meningsdannelse og mytedannelse i marsk-Stig-viserne" fat på de folkelige opfattelser af mordet og omstændighederne omkring det. Han skelner mellem de meningsdannende viser fra vinteren 1286-87 (F/G), hvis formål er at give udtryk for/påvirke den folkelige opinion, og de mytedannende viser (C/D/E), der

udnytter de historiske begivenheder som stof i en myte, hvor forførelses-, jalousi- og hævnmotiver kobles sammen til hovedmotivet: den erotiske trekant. Myten om marsk Stigs drab på kong Erik tjener det socialpsykologiske formål at fortælle, at utroskab straffes – til brug enten i adelskredse eller folkelige kredse, evt. begge steder. H/I-versionerne placeres som forførelsesviser i forlængelse af C/D/E.

Iørn Piø's artikel "Hvem har skrevet den lange Marsk Stig-vise?" koncentrerer sig om at placere A-versionen, den sene sammenfattende vise. Toldberg har tidligere foreslået Vedel som mulig forfatter, men Piø hælder mere til Christiern Pedersen, hvis arbejde i første halvdel af 1500-tallet placerer ham som en nærliggende mulighed. Piø trækker forskellige aspekter i hans forfatterskab frem, der peger i den retning.

Artiklerne i samlingen udspringer af oplæg, holdt i forbindelse med et forskerkredsmøde, arrangeret af Middelalderlaboratoriet ved Odense Universitet i efteråret 1989.

Illustrationerne er tegnet af billedkunstneren Per Melis Jensen.

Leif Søndergaard

Kongemord og fredløshedsdom

Af Jens E. Olesen

Næppe noget andet mord i Danmarkshistorien har øvet større tiltrækningskraft på historikere, vise- og litteraturforskere og forfattere end drabet på kong Erik 5. Klipping natten til den 22. november 1286. Kongen havde søgt natkvarter med sit følge i landsbyen Finderup nær Viborg, da han under søvnen overraskedes og myrdedes på sit leje. Drabet foregik under tumult og kamp, i det mindste siges det senere om kammermesteren Rane Jonsen, der ledsagede kongen på rejsen, at han "skønt overrasket, nøgen og våbenløs" efter bedste evne modsatte sig morderne. Som kongens drabsmand udpeger den senere dom den ellers ukendte væbner Arvid Bentsen, ved om ham alene at sige, at han "med egen hånd overvår det slemme mord."

Dette er alt, hvad der vides om drabet, og motivet hertil vil for altid forblive ukendt. Mordet vakte naturligt stor opsigt i datiden og blev noteret rundt om i Norden i annaler, ja endog i Nordtyskland, ligesom mordet snart blev genstand for viser af officielt og folkeligt tilsnit. Om Rumeland's vise henvises til side 35.

Om lønmordet forklarede kongens repræsentanter i processen 1296 mellem Erik Menved og ærkebisp Jens Grand, at morderne, disse mørkets sønner, kastede sig vildt over Herrens Salvede Kong Erik midt om natten, tilføjede ham svære og utallige sår og myrdede ham på den grusomste måde, mens han lå i sin seng. Denne oplysning turde give et sandt billede af mordet, idet ingen af sagførerne for den pavelige domstol vovede at fremsætte nogen påstand eller forklaring, der med lethed kunne gendrives af modparten som urigtig.

De samtidige annaler, og her først og fremmest Ryd-årbogen, omtaler, at kong Erik blev myrdet på sit leje af sine mest betroede mænd, og at kongen fik 56 sår. Der var således flere om mordet, idet de mange sår synes at gøre det klart, at der må have ligget en sammensværgelse bag. Det faktiske stof fra hændelserne i forbindelse med lønmordet blev i den folkelige tradition behandlet frit og gav sig udslag i sagn og digt. Ikke længe efter drabet er den lille fastformede vise utvivlsomt blevet til, der indledes med ordene:

Der er så mange i Danmark,
som alle vil herrer være,

og har det klagende omkvæd:

Fordi stander landet i våde.

Snart blev marsk Stig i viser gjort til helten, hvis skikkelse og skæbne formes, som digteren vil. Blandt de fredløse for drabet blev marsken fra 1290'erne den person, som folkefantasier især var optaget af. Siden han 1290 havde bygget borgen på øen Hjelm som støttepunkt, ledede han hærgningstog mod Danmark og besøgte også (hemmeligt) landet ifølge udsagn for den pavelige domstol i processen mellem kong Erik Menved og ærkebisp Jens Grand i 1296 (*Acta Processus Litium*). I folkevisedigtningen især fra Renæssancetiden blev marsken hovedpersonen, lederen af sammensværgelsen og mordliggaen i Finderup. To gange har han opsagt Erik Klipping huldskab og troskab, på tinget ved Skanderborg og Viborg, eftersom kongen havde krænket hans hustru, mens han var på krigstogt i Sverige. Men først 10 år senere tager han hævn over kongen i laden i Finderup. Rane Jonsen er i viserne marskens medsamsvorne, som forråder kongens natlige opholdssted og alene stænger døren med et halmstrå. Den moderne forsknings billede af marsk Stig som 1270'ernes og 1280'ernes store oppositionsleder har uden at ville det ladet sig påvirke af folkevisernes marsk Stig figur.

Sct. Cecilie nat 1286 repræsenterer en kriminalgåde, der aldrig helt vil finde sin løsning. En senere tradition har vist sig overvejende at udgøre tolkningsforsøg af historikere, hvis indsigt var næsten lige så begrænset som vor, og som efter alt at dømme ikke har haft adgang til oplysninger, der ikke også er tilgængelige for os i dag.

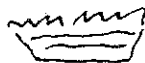
I det følgende skal kort opregnes en række forskningssynspunkter vedrørende kongemordet samt gives en skildring af Erik Klippings politiske stilling i 1286 og i årene forud. Det skal vises, at kong Eriks politik i årene frem til 1286 indebar en styrket kongemagt, som ikke betød kapitulation over hele linien, men at en velberegnet eftergivenhed blev opvejet af en stramning på andre. Endelig skal Danehof-dommen 1287 inddrages, idet dommen fortsætter Erik Klippings bestræbelser på at indføre ny retspraksis i majestætsfor-

brydelsessager. Dette spørgsmål havde netop været et stridspunkt i 1276 og ved andre lejligheder. Der skal argumenteres for, at forskellige holdninger til drabspådommelse og dommens fremkomst bør inddrages mere for om muligt at bidrage til at besvare det gamle spørgsmål, om marsk Stig og de øvrige dømtede havde forbindelse med kongemordet, eller om de blev tabere i et markant politisk opgør efter Erik Klippings død.

I

Hverken Erik Klippings for længst ødelagte grav i Viborg domkirke eller nogle bygningsrester i Finderup giver yderligere underretning om drabets nærmere omstændigheder. Traditionen om at kong Erik havde forført marsk Stigs hustru udgår fra det følgende århundredes historieskrivnings forsøg på at finde motiver til kongemordet. Historieskriveren Arild Huitfeldt arbejdede videre på disse gætterier og gjorde grev Jakob af Nørrehalland til sammensværgelsens leder. Eftertidens dom over kong Erik Klipping er væsentligt påvirket af folkevisernes fortællinger samt krønikernes og ærkebisp Jens Grands udsagn. Den lybske krønike, som er en generation yngre end selve drabet, noterer, at kong Erik blev dræbt af sine egne på grund af sin store ukyskhed. Både denne krønike og bl.a. en svensk årbog kan være påvirket af folkevisedigtningen.

I det 19. århundrede ligger Otto Bache's berømte billede fra 1882 "De sammensvorne rider fra Finderup lade efter mordet på Erik Klipping" på linie med datidens historieskrivnings synspunkter, hvorefter kongen blev beskyldt for "Uordholdenhed, Uretfærdighed og tøjlesløse Sæder" (C.F. Allen, 1881), og at kongemordet var en fuldstændig nødvendighed, eftersom "selv stormændene, endog da almuen, savnede midler til at holde den kongelige myndighed indenfor sine grænser, og det årlige Danehof, som skulle give lejlighed til at fremkomme med klager og få dom over misbrugene, kunne ikke gøre fyldest, når disse taltes i hundredvis. Der var i virkeligheden ingen anden udvej end den gamle at sætte magt mod magt og overfor kongernes tvang at sætte folkets selvtægt" (A.D. Jørgensen, 1892). For Kristian Erslev i Danmarks Riges Historie (1904-05) var mordet et udtryk for, at den almindelige misfornøjelse med kongens styrelsesmåde, der havde dikteret håndfæstningen fra 1282 og

Erte Rigmis ankommer med sit følge til Viborg 1286

Nov
1286

Illustration: Per Melis Jensen

sat sit præg på de efterfølgende års lovgivning, ingenlunde var ophørt, men at mange stadig følte sig utilfredse med kong Erik, og at enkelte var i højeste grad forbitrede på ham. Baggrunden for kongemordet var for Erslev tydeligvis 1280'ernes oprørte historie og stærke svingninger.

Mens ældre forskning gik ind på og til en vis grad søgte at forklare baggrunden for marsk Stigs og de øvrige kongemorderes handling, fremsatte Erik Arup i 1932 i sin Danmarkshistorie den opfattelse, at de dømte var uskyldige, og at dommen var et justitsmord. Netop den dømte stormandsgruppe havde været ved magten fra 1282, idet de i de nærmest foregående år havde opnået rigets højeste embeder og ikke havde noget umiddelbart motiv til kongemord. For Arup taler alle kendsgerninger imod, at de dømte var skyldige i forbrydelsen, blandt andet fordi de bortset fra Rane Jonsen befandt sig 2-3 dagsrejser borte fra mordstedet. Forskere som Aksel E. Christensen, Niels Skyum-Nielsen og Kai Hørby har tilsluttet sig Arups fremstilling.

Foruden Arup-traditionen bør det nævnes, at Niels K. Andersen har fremhævet, at Øm kloster havde givet sig ind under hertug Valdemars fader, grev Erik Abelsens værn, men at det ikke vides, hvordan det gik med klostrets kamp efter 1270. Han formodede, at der må være skrevet om stridens afslutning og om kongens drab i klostrets krønike, ja måske endog sensationelle oplysninger herom. Det var den almindelige opfattelse, at cistercienserabbeden Arnfast havde forgivet kong Kristoffer i 1259, og at det ikke er usandsynligt, at Erik Klipping på samme måde er blevet ramt af kirkens straf. Undersøgelser af M.C. Geertz, som udgav klosterkrøniken, og af C.A. Christensen har imidlertid dokumenteret, at der ikke har været nogen fortsættelse af krøniken, men den er endt, præcis hvor den ender i dag.

Andre forskere har udlagt hertug Valdemar af Sønderjylland som hovedansvarlig i anstiftelsen af mordet (Hugo Yrwing, 1954). Erik Kjersgaard har i en populærvidenskabelig artikel fra 1971 sammenfattet sin mening i forlængelse af Yrwings synspunkter. Hans udgangspunkt er det faktum, at Jens Grands prokurator i 1296 hævdede, at ærkebiskoppen for nylig havde fået nærmere underretning om mordet: "Men hvorledes og af hvilken ulykkelig årsag den nævnte konge omkom på et mistænkeligt og øde sted, det har ærkebiskoppen i år fået fortalt af en person, der er troværdig og hævet over al indsigelse." Kjersgaard har overvejet fem kriterier, der skal passe på denne person, og når til det resultat, at manden må være hertug Valdemar af Sønderjylland.

Dokumentationen for at det skulle forholde sig sådan er imidlertid sen og skrøbelig og egentlig blot en uddybende kommentar til det faktum, at hertug Valdemar havde et motiv.

En anden person, som kan mistænkes og komme på tale, er som fremhævet af Helge Paludan (1986) og Sven E. Green-Pedersen (1988) biskop Peder af Viborg, der blev udnævnt af ærkebiskop Jakob Erlandsen i modsætning til en anden kandidat. Biskop Peder havde bemægtiget sig bispestolen og lagt sin sidste modkandidat i lænker, hvorefter han fungerede i embedet, indtil han i 1286 blev fældet af paven. Den 1. oktober 1286 betegnede ærkebiskop Jens Dros stadig Peder som biskop af Viborg, men 1286 18/12 pålagde pave Honorius IV Viborg domkapitel at vælge ny biskop, "da broder Peder af Franciskanerordenen, som længe har optrådt som biskop af Viborg, nylig i vor nærværelse frit og af egen drift over for os har givet afkald på kirken og bispedømmet i Viborg." Erik Klippings fjendskab med biskop Peder kan forklare, hvorfor kongen i stedet for Viborg søgte til Finderup for natten. Slutelig har Kai Hørby påpeget, at den norske konge, med hvem Danmark faktisk lå i krig i 1286, havde gods i nærheden af Viborg, og at Erik Klippings tilslutning til det nordtyske landefredsforbund i november 1284 og udenrigspolitik i øvrigt må have været den politik, der førte til kongens død. Disse betragtninger opklarer ikke kongemordet, men de tilfører en række nye personkredse, som bør medtages i overvejelserne, idet de alle havde et motiv for at efterstræbe Erik Klipping i 1286.

II

Erik Klipping havde siden sin tronbestigning i 1259 efter faderen kong Kristoffers død måttet kæmpe mod tronkrav fra Abels slægt. Baggrunden herfor var det forhold, at kong Erik Plovpenning var blevet dræbt på Slien 1250 10/8 af sin broder hertug Abels mænd. De to brødre havde været i krig indbyrdes siden faderen Valdemar Sejrs død i 1241. Abel var dog 1250 blevet konge efter at have svoret sig fri for personlig skyld i drabet, men allerede to år senere, i sommeren 1252, faldt han i et slag mod befolkningen i Nordfrisland. Den ledige trone blev denne gang overtaget af den yngste af Valdemar Sejrs sønner med Berengaria, Kristoffer, hertug af Lolland og Samsø, gift med Margrethe Sambiria.

Hertug Kristoffer, der var Eriks og Abels yngre broder, var blevet valgt uden hensyntagen til de krav og rettigheder, som kong Abels ældste søn Valdemar kunne gøre gældende. Denne havde studeret i Paris, men fik ikke lejlighed til at præsentere sig som kongsemne i 1252. Siden 1250 sad han nemlig fanget hos ærkebisen af Køln Conrad von Hochstaden og kom først fri det følgende år, hvorefter han opnåede hertugdømmet Sønderjylland. Kong Kristoffer krævede og fik formynderskabet for Valdemars mindreårige brødre.

Efter sin tronbestigelse bestred kong Kristoffer broderen Abels ret til overhovedet at være blevet konge og søgte at brændemærke Abel og hans efterkommere. Kristoffers succession blev søgt legitimeret bl.a. ved kanonicering af Erik Plovpenning. Kristoffer døde imidlertid i Ribe i 1259. Hans korte regeringstid prægedes af krig mod Abels tilhængere, og heri indgik også hans bitre modsætningsforhold til ærkebiskop Jakob Erlandsen, og samtidig forelå nødvendigheden af at stramme grebet om rigets aristokrati. Dronning Margrethe Sambiria († 1282) blev sjælen i en fortsættelse af kong Kristoffers politik til fordel for sønnen Erik Klipping, støttet af sin tyske familie og dens venner.

Et af hovedpunkterne i klagerne mod Jakob Erlandsen gik ud på, at ærkebiskoppen havde virket til fordel for Abels arvinger. I 1254, hvor Jakob udnævntes til ærkebiskop, lykkedes det kong Kristoffer at få sin da 5-årige søn Erik (Klipping) valgt til konge. Forudsætningen synes at have været, at han året før havde overladt hertugdømmet Sønderjylland til Valdemar Abelsen. Jakob Erlandsen nægtede imidlertid både nu og siden at krone den udvalgte kong Erik og opnåede herved at holde tronspørgsmålet i en uafgjort position.

Valdemar Abelsen døde i 1257, og eftersom hans to brødre Erik og Abel var umyndige, således at Kristoffer efter loven kunne blive deres værge, benyttede Kristoffer sig af denne situation til at inddrage hertugdømmet. Han gjorde i 1258 et nyt forsøg på at få sønnen Erik kronet, men det strandede endnu en gang på ærkebispens modstand. Uden at være kronet var den udvalgte konge ikke urørlig, hvis tronen skulle blive ledig. Situationen løstes ved, at kong Kristoffer i februar 1259 lod ærkebisen fængsle. Først efter Kristoffers død i maj 1259 kronedes Erik Klipping juledag i Viborg af de bisper, der stod på kongehusets side i ærkebispestriden.

Enkedronning Margrethe Sambiria og regeringens første hovedopgave be-

stod i at afværge truslerne fra hertug Erik Abelsen og fyrst Jarimar af Rügen, der allerede i foråret 1259, før kong Kristoffers død, havde gjort invasion på Sjælland i forståelse med Roskildebispen i et forsøg på at befri den fængslede ærkebiskop. Invasionshæren sejrede i et større slag ved Næstved. I det følgende år foregik en foreløbig udsoning med Erik Abelsen, der blev hertug af Sønderjylland. Krigen var dog ikke slut, og i juli 1261 led det kongelige parti et afgørende nederlag på Lohede syd for Dannevirke. Margrethe Sambiria og den nu 11-årige Erik Klipping faldt i holstensk fangenskab. Enkedronningen blev løsladt det følgende år, men Erik Klipping blev sendt i forvaring hos markgreverne af Brandenburg og vendte først tilbage til Danmark i 1264. Markgreverne havde interesse i at få indflydelse i Danmark, hvilket i øvrigt kom til udtryk ved, at Albrekt af Brandenburg i 1269 ægtede Erik Klippings søster Mechtilde, og Erik blev selv i 1273 gift med Agnes, datter af markgreve Johan af Brandenburg.

Erik Klippings kongemagt var således fra starten truet af Abelslægten, der tillige ved et ægteskab 1260 mellem kong Abels enke Mechtilde og Birger Jarl af Sverige havde skaffet sig indflydelse her. Der forelå samtidig meget generende arvekrav fra både svensk og norsk side som følge af ægteskaberne mellem kong Valdemar Birgersson af Sverige og kong Magnus Lagabøter af Norge og henholdsvis Sophie og Ingeborg, Erik Plovpenningss to ældste døtre. Disse ægteskaber var aftalt allerede i kong Kristoffers levetid, men kom først i stand efter kongens død. Der synes at være tegn på, at Margrethe Sambiria har villet lægge dem hindringer i vejen, men uden held. Som medgift synes Sophie at have fået købstæderne Malmø og Trelleborg, og under de senere begivenheder i årene 1275-85 indtog Valdemar Birgersson bl.a. i kraft heraf en vigtig plads i Østersøområdet handelspolitik. Ægteskabet mellem Magnus af Norge og Ingeborg medførte straks, at dansk krongods i Nørrejylland blev sat under norsk administration.

De krav, der blev rejst fra kongeslægtens sidelinier, synes at have været så omfattende, at Erik Klipping ikke kunne indfri dem alle på en gang uden at berøve sig sin kongemagts eksistensgrundlag, men de blev støttet af så stærke udenlandske kræfter, at de i en vis udstrækning måtte imødekommes. Efter hertug Erik Abelsens død i 1272 lykkedes det dog Erik Klipping i mere end 10 år at forhale, at hertugdømmet blev overdraget til hans søn Valdemar (det skete først 1283). I løbet af 1270'erne konfiskerede kong Erik tillige det gods,

som Erik Plovpennings to yngste døtre Jutta og Agnes havde givet til grundlæggelsen af Roskilde AgneteKloster, men som blev frigjort, da søstrene udtrådte af klostret omtrent 1271 og forsøgte at disponere over deres ejendomme, som om der ikke havde foreligget nogen klosterstiftelse. Forsøget på at indefryse de to yngste Eriksdøtres arv, som grundlæggelsen af Roskilde Agnetekloster havde udgjort, mislykkedes imidlertid i den grad, at kongemagten ikke evnede at forhindre, at Jutta og Agnes disponerede over mest muligt heraf, ganske som om det aldrig havde været klostergivet. Da det i 1290'erne kom til et mellemværende mellem kongemagten og Agnetekloster, kan det dokumenteres, at beslaglæggelsen fra kongemagtens side af de klostergivne gods kun indirekte var et overgreb over for klostret. Realiteten i 1270'erne og 1280'erne har været, at kongemagten måtte beslaglægge godset for at ikke Eriksdøtrene eller deres arvinger skulle kunne disponere over det. Tilsvarende hensigter har ligget bag inddragelsen af junker Abel Abelsens gods efter hans død 1279, selv om kildematerialet hertil er utilstrækkeligt til at give nærmere oplysninger herom.

III

Inddragelsen af kongeliniernes arvegods synes at udgøre en del af forklaringen på de alvorlige stridigheder, der fra 1270'ernes midte udviklede sig mellem Erik Klipping og stormændene. Disse var sandsynligvis også på forskellig måde knyttet til kongehusets sidelinier, og for at styrke sin position over for kongefrænderne søgte kong Erik at udnytte forskellige udenlandske feudalretslige regler til en mere autoritær styreform, der utvivlsomt mindskede stormændenes hidtidige rettigheder. Efter at en åben opstand i 1263 havde tvunget enkedronning Margrethe til at opgive hertug Albrekt af Braunschweig som rigsforstander, fortsatte det autokratiske styre, om end under en mildere kurs. I årene frem til håndfæstningen 1282 omgav Erik Klipping og enkedronning Margrethe sig med en lille kreds af udenlandske lejetropførere, kansleren, drosten og enkelte andre stormænd. Med undtagelse af ganske enkelte år før 1282, hvor stormændene var sammenkaldt til Danehof, trodsede regeringen sin politik igennem. Under den unge kong Erik Klippings styre var krongodsindtægterne, de stående skatter og de øvrige ordinære kongelige

indtægter ikke tilstrækkelige til at afholde udgifterne til den udvidede centralregering og det store og dyre kontingent af lejetropper, og bortset fra lån var det kun befolkningen, der kunne råde bod på det finansielle uføre. Sikring af dynastiet gennem designation, kroning eller hyldning af tronfølger behøvede imidlertid folkets medvirken. Endelig krævede uløste spørgsmål vedrørende herremændenes tjenesteforhold til kongemagten en løsning. Alle disse sager skulle forhandles på det Danehof, som kong Erik efter en pause på syv år lod sammenkalde i 1276. Det lykkedes dog ikke her at løse noget spørgsmål i enighed.

Tronfølgen var det spørgsmål, som magtkampen mellem konge og aristokrati havde koncentreret sig om siden Valdemarstidens ophør. Erik Klipping havde i 1274 fået sønnen Erik (Menved), hvorfor tronfølgespørgsmålet rejstes over for hoffet i Nyborg 1276. Om hyldningen af den to-årige kongesøn oplyser den kongefjendtlige, men som oftest godt underrettede Lunde-årbog: "Kongens søn Erik fik kongenavn, og stormændene med undtagelse af Stig, hans marsk, aflagde en højtidelig troskabsed til ham." Det lykkedes således at gennemføre hyldningen, men først efter modstand fra den fremtrædende Stig Andersen (Hvide), den senere marsk, der nægtede at hylde tronfølgeren, men stod fast på valgkongedømmets program.

I 1282 sejrede stormandsoppositionen imod Erik Klipping, idet kongen på et Danehof i Nyborg den 29. juli udstedte et forpligtelsesdokument (håndfæstning), der bandt ham og hans embedsmænd til fremtidig at respektere en væsentlig del af stormændenes rettigheder. De forberedende forhandlinger foregik i Vordingborg, idet de herfra vedtagne bestemmelser blev gentaget i håndfæstningen. Kongen afgav løfter til "riget" til bevidnelse af Danehoffet: mindst én gang hvert år skulle afholdes "det parlament som kaldes hof" til afgørelse af rigets vigtigste anliggender. Han lovede bl.a. endvidere, at ingen måtte fængsles, med mindre vedkommende enten blev lovlig forvunden for riget, eller han blev grebet på fersk gerning i visse større forbrydelser. Endelig skulle kongens brev ikke gives over nogen, førend vedkommende var lovlig sagsøgt på herreds- og landsting og ikke her ville stå til rette med lov eller med bøder.

Håndfæstningen repræsenterer et foreløbigt tilbageslag for den kongelige politik, der i krigsårene efter Valdemar Sejrs død havde forsøgt at udvide grænserne for den kongelig særlovgivning mest muligt og skærpe retshåndhævelsen

i riget i det mindste for alle i kongemagtens tjeneste. Fire principper blev knæsat i 1282:

1. Hoffet opnåede stabilitet med løfte om årlig indkaldelse.
2. Stormændenes personlige frihed blev sikret ved forbuddet mod kongens vilkårlige fængslinger.
3. Kongens doms- og straffemyndighed skulle begrænses til de sager, der var anlagt ved landenes normale folkelige domstole; anvendelsen af de s.k. "kongebreve" skulle holdes inden for faste lovbestemte rammer.
4. Erik Klipping skulle overholde "kong Valdemars love," det vil sige respektere den overleverede retsforfatning fra Valdemar Sejrs tid.

I de følgende år foregik der på Danehoffer forhandlinger mellem kong Erik og "rigets bedste mænd," der resulterede i flere indskrænkninger i regeringens juridiske og administrative beføjelser. I efteråret 1283 skete der en vis udsoning med kongefrændene, idet hertug Erik Abelsens søn Valdemar opnåede hertugdømmet Sønderjylland på et Danehof i Vordingborg. Siden faderens død i 1272 havde han stået under Erik Klippings værgemål og hertugdømmet havde været under kongelig forvaltning. Det vides ikke nøjagtigt på hvilke vilkår den unge hertug Valdemar nu fik sit hertugdømme.

På samme tid fik grev Jakob Nielsen Nørrehalland, idet Erik Klipping 1283 8/9 med råd og vilje af rigets bedste mænd bekræftede den skødning, som Valdemar Sejr i sin tid havde gjort til fordel for sin sønnesøn grev Niels og dennes arvinger, nemlig halvdelen af landet Halland med alle kronens indtægter, friheder og rettigheder, tjenester og tilliggende at besidde til evig tid (til erstatning for det land i Schwerin, som havde været Niels' moders medgift i ægteskabet med hans fader og som Valdemar Sejr havde måttet give afkald på ved løsladelsen 1225 af fangenskab hos grev Henrik af Schwerin).

Grev Jakobs adkomst og rådighed over grevskabet synes at have været fastere og friere end tilfældet var med hertug Valdemars besiddelse af hertugdømmet. Der var i det mindste fortsat strid om kongens og hertugens rettigheder inden for hertugdømmet, og i 1285 fængslede Erik Klipping hertug Valdemar (og hans drost) og holdt ham fangen til foråret 1286. Valdemar blev løsladt mod 1286 31/3 at forpligte sig til at respektere en adgang for kongen til indflydelse over og indtægter af hertugdømmets krongods. Han måtte ved

samme lejlighed love, at han hverken ved råd eller dåd ville medvirke til kongens død eller fængsel, og at han ikke ville konspirere mod kongen eller riget, endsige overhovedet foretage sig noget, som kunne regnes til crimen læsæ majestatis. Handlede hertug Valdemar herimod, skulle alt hans len og gods være forbrudt.

I 1284 havde drosten Erik Knudsen, søn af Valdemar Sejrs frillesøn Knud, fået de 4 sydlige herreder i Halland som et hertugdømme. Året 1284 så endelig også en ny ordning af forholdet til Erik Plovpenninges døtre. En voldgiftskendelse 1284 24/5 fra Nyborg afgjorde, at alt Eriksdøtrenes gods i Danmark, i hertugdømmet eller andetsteds, som kunne findes at være besat med vold eller urette imod deres samtykke og i strid med fædrelandets love, skulle gives tilbage til dem med alle deraf inddrevne indtægter og afkastninger, med mindre Eriksdøtrene selv eller deres lovlige værger tidligere havde afhændet det for den skyldige pris eller på anden lovlig måde. Som tidligere omtalt havde søstrene efter deres udtræden af Agnetekloster i Roskilde disponeret over deres ejendomme, som om de aldrig havde været klostergivne. Og kongemagten ved Erik Klipping havde ikke magtet eller ønsket at forhindre det, men i stedet grebet til beslaglæggelse af det omtalte gods.

Mens Erik Klipping således fik tilvejebragt udsoning med kongehusets sidelinier tilskyndet af og på foranledning af tyske fyrster og rigets stormænd, trak det op til en konfrontation i forholdet til Norge og Sverige. I 1260'erne havde den danske kongemagt undgået åbne konflikter med de to riger. En afgørende begivenhed, der involverede Sverige i Østersøpolitikken og i stridighederne om den danske kongemagt, var ægteskabet i 1260 mellem kong Abels enke Mechtilde og den mægtige regent i Sverige Birger Jarl Brosa. Mechtilde havde sin holstenske slægt og flere tyske fyrster i ryggen, og formålet var at omringe Margrethe Sambirias regering i Danmark og bringe Abels slægt på tronen. Det skal have været ærkebiskop Jakob Erlandsen, der var hovedmanden bag denne truende alliance, ifølge kongemagtens anklager mod ham i Rom. Erik Klipping synes imidlertid at have kunnet benytte et tronskifte i Sverige i 1275 til at lette det politiske pres, han mødte herfra, idet han synes forsigtigt og forbeholdent at have allieret sig med Magnus Birgerssons nye kongemagt. Han fortsatte dog med i nogle år at støtte kong Valdemar Birgersson, men i længden drev han denne i armene på den norske konge, der allerede havde hjulpet Valdemar fra begyndelsen. Norge forblev

den førende i pressionen over for Danmark. Den norske dronning Ingeborg valgte at indtage en sådan holdning over for den danske regering, at denne måtte anse en tilbageholdelse af hendes tilkendte fædrearv for retfærdiggjort. Den norske ombudsmand på Sarpsborg, Alv Erlingsson, foretog rene plyndringstogter til de danske øer og i de danske farvande. Følgen var imidlertid, at Erik Klipping og de vendiske hansestæder fandt sammen. Norge var som kornfattigt land afhængig af forsyninger med brødkorn udefra, og de tyske købmænd forstod værdien af en handelsblokade af Norge. I september 1284 standsede de al tilførsel til Norge, og Danmark sluttede sig hertil. Allerede i sommeren 1285 kom det til en våbenstilstand med de vendiske stæder. Konflikten blev endeligt bilagt ved en voldgiftsdom med den svenske kong Magnus Birgersson som opmand i Kalmar om efteråret.

Konflikten med Norge havde ført til en nyorientering i dansk udenrigspolitik, som blev markeret ved Erik Klippings tiltræden 1284 29/11 i Odense af det nordtyske landefredsforbund, der 1283 13/6 var indgået i Rostock for 10 år mellem en række nordtyske fyrster og betydningsfulde handelsbyer. Erik Klippings tiltræden skete på Lübecks foranledning og havde sammenhæng med byens handelspolitiske konflikt med Norge. Ved at tilslutte sig landefredsforbundet godkendte Erik Klipping den lybske anti-norske politik, men medvirkede samtidig til at den lybsk-norske konflikt kunne løses ved voldgift af den svenske konge i det følgende år. Forbundet gav i øvrigt lybekkerne større sikkerhed for deres handelsrettigheder i Danmark. Motivet for kong Erik for at tilslutte sig forbundet var bestræbelser på at dæmme op for den betydelige norske indflydelse i Danmark, hvor den norske konge havde arvet besiddelser i Jylland.

Efter den svenske konge Magnus Birgerssons voldgift i Kalmar i 1285, som indebar, at alt beslaglagt tysk gods i Norge skulle leveres tilbage, og nordmændene skulle yde erstatninger for Alv Erlingssons kaperier, forværredes forholdet mellem Danmark og Norge. Som et led i en aggressiv politik blev Alv Erlingsson atter brugbar for den norske regering. Han blev i 1286 udnævnt til jarl, tydeligvis for at lede rustninger mod Danmark. Konflikten gled dog foreløbig over, sandsynligvis på grund af en imødekommende holdning fra Erik Klipping. Det synes, som om der i sommeren 1286 kom et dansk-norsk forlig i stand, og i efteråret samme år foretog Erik Klipping et skifte til Plovpenning-døtrenes fordel. Mordet på Erik Klipping bragte i-

midlertid den begyndende dansk-norske afspænding til standsning. I sin kamp mod Abel-slægten og nordmændene kan Erik Klippings tilslutning til det nordtyske landefredsforbund have skabt ny strid med dele af aristokratiet eller vakt gamle modsætninger til live. Ikke uden grund er der blevet peget på denne politik som den der førte til kongens død (K. Hørby, 1989).

IV

På et Danehof i slutningen af maj 1287 blev grev Jakob af Nørrehalland, marsk Stig Andersen (Hvide), Niels Hallandsfar, Peder Porse, Peder Jakobsen, Niels Knudsen, Åge Kakke og Rane Jonsen dømt for "raad/ befaling oc gierning/ til at ihieslaa hannem" (Erik Klipping) – væbneren Arvid Bentsen derimod "vdi det at hand met hans egen Hand offuervaar det slemme Mord." Selve dommen er ikke bevaret og kendes alene fra et kortfattet referat hos Arild Huitfeldt, som måske endda ikke har kendt dommen i original, men blot fra en stadfæstelse 1305. Det fremgår, at der er et betydningsfuldt skel mellem de dømte og Arvid Bentsen, som ene udpeges som direkte medvirkende ved Erik Klippings drab. Ifølge Ryd-årbogen blev grev Jakob, marsk Stig, Peder Jakobsen og flere andre voldsmænd på hof i Nyborg pinsedag 1287 "tilnævnte, skyld givne og udlagte" for kongens død (*addicti sunt pro morte regis et proscripti*). De blev dømt fredløse og til at miste gods og ejendom, idet der dog blev givet dem frist til at flygte ud af riget.

Årbogens *proscripti* er den oftest anvendte betegnelse for de dømte i Nyborg 1287. *Proscriptus* viser sig som påpeget af Kai Hørby at være et grundbegreb i de strafferetslige forskrifter, der gjaldt inden for det nordtyske landefredsforbund af 1283 og som Erik Klipping havde tiltrådt i november 1284. Her anvendes det om den røver, manddræber, mordbrænder eller anden misdæder, som det lykkes at flygte fra sin ugerming og som efter forbundets væsen ikke skal kunne søge tilflugt inden for noget af forbundets andre medlemmers gyldighedsområde. Selve domsproceduren i pinsen 1287 har ikke været berørt heraf, idet det såkaldte *worthæld-nævn*, der dømte de anklagede fredløse, var en kendt og omstridt dansk institution forud for landefredsforbundets tilblivelse, og landefredsforbundets traktat stadfæstede, at der i retsforfølgelsen af forbrydelser skulle skrives frem efter det lands eller den

»Mark stig»
dømtes skyldig i mordet på ⁰Enite Klipping

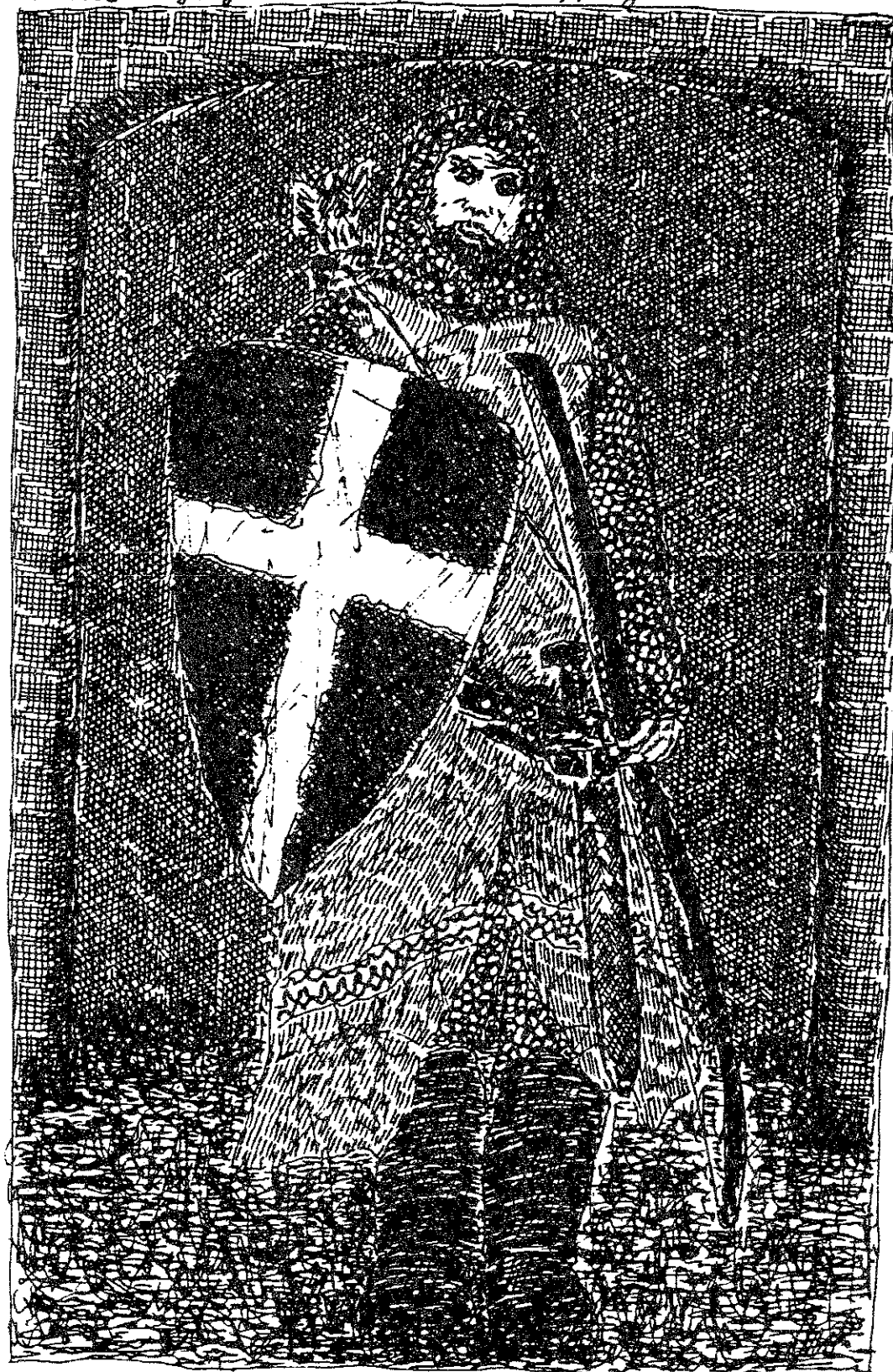

Illustration: Per Melis Jensen

bys love, hvori forbrydelsen var sket. Men for fremgangsmåden over for de i Nyborg dømte *efter* dommen, er landefredstraktatens bestemmelser om pro-scription relevante. – Den 2. januar 1288 takkede den unge Erik Menved og hans moder, dronning Agnes, byen Lübeck, "fordi I ikke har villet modtage de Mænd, der har forraadt vor elskede Fader og Ægtefælle, salig Ihukommelse, og er deres sande Herres ryggesløse Mordere, i Eders Stad til Skade og Tynge for os eller yde dem Tilflugt."

Hvad angår selve dommen i Nyborg, var Danehoffet ifølge Huitfeldt længe uenig, "fordi Manddraberne vare af stor Adel, Slægt og Venner." Til sidst til-nævntes markgrev Otto, Enkedronning Agnes' broder, hertug Witzslav, gre-verne af Holsten og 27 gode mænd af adel "at ransage og sværge om, hvem hans [Erik Menveds] Faders Manddrabere og Banemænd vare." Det udpegede worthæld-nævn, hvis størrelse ikke kendes med sikkerhed, men kan have talt op til 36 personer, må antages at være kommet til det resultat, at 9 navngivne mænd var skyldige i mordet på kong Erik. Det fremgår endvidere af proces-akterne i Rom 1296 imod ærkebisp Jens Grand, at kong Erik Menveds sagfører anførte, at grev Jakob og de andre nævnte mænd "auctoritate concilii totius regni Daciæ declarati sunt occisores dicti regis," og dette kan alene forstås på den måde, at nævnets kendelse har vundet Danehoffets godkendelse, på nær selvfølgelig de anklagede selv og deres venner. Foruden denne verdslige dom over de 9, der var kendt skyldige i mordet på kong Erik Klipping, blev der også fældet en gejstlig dom, det vil sige kirkeligt ban over de dømte og ekskommunikation forkyndt ved ærkebisp Jens Dros og de øvrige bisper efter godkendelse af den pavelige kardinallegat Johannes af Tusculum.

Den tyske minnesanger Rumeland, der har været i brandenburgsk tjeneste og måske også tjente det danske kongehus, udtaler i sin vise i anledning af Erik Klippings død, som efter hele sin opbygning må stamme fra tiden mellem drabet og dommen i pinsen 1287, at morderne ville være uskyldige og "byder dansk lov for sig," men at det skal komme til at gå anderledes. Visen er sandsynligvis blevet til i forståelse med den danske regering og enkedronningen, hvis brandenburgske slægtninge har støttet hende, og er opbygget som en opfordring til de trofaste danskere om at finde og anklage deres konges mordere (se s. 38). Regeringen med den mindreårige Erik Menved, enkedronningen og drost Peder Hoseøl i spidsen, havde klart til hensigt at suspendere

dansk lov i sagen, idet "at byde dansk lov for sig" kun kan betyde at sværge sig fri ved at antal mededsmænd, således som det var praksis i drabssager.

De dømte, med undtagelse af Arvid Bentsen – men med tilføjelse af den i øvrigt ikke meget kendte ridder Stig Nielsen, – blev en måned efter dommen 1287 taget i den norske kong Erik Præstehaders tjeneste. I dennes krigserklæring mod Danmark anførte han, at der er sket de dømte stor uret, "at dem var svoren Sag på Hænde og ikke de selv med Kjønsted maatte undskylde dem." I et andet brev fra maj 1307, som er udstedt efter en genoptagelse af de fredløses sag i 1305, klagede den norske konge over, at Erik Menved "opnævnte mænd og lod disse påsværge dem (de dømte i 1287), hvad han fandt for godt." Han beskrev endvidere, hvordan han havde sendt dem til Danmark, "for at de kunne bevise deres uskyld og rense sig for de beskyldninger han (Erik Menved) rejste mod dem," men at de undervejs fik kendskab til breve udstedt mod dem, "hvori man ikke tillod dem at nyde den ret der gælder i Norge eller Danmark eller andre lande så vidt man har hørt omtale." Kongen af Danmark ville endvidere "ikke høre den lov, ret og undenførsel, som de tilbøde for sig". Til dette kan endelig føjes en udtalelse af ærkebiskop Jens Grand, som 1296 ved sin sagfører ved pavehoffet udtalte, at de dømte i 1287 ikke var overbevist efter nogen lov – "non convincti erant secundum aliquas leges."

Den kongelige sagfører bestred naturligvis i 1296, at de dømte i 1287 ikke var lovligt dømt; tværtimod var de fredløses skyld og lovens gyldighed alment accepteret. Der findes i øvrigt intet, der tyder på, at der har været klaget over mangelfuld indstævning. Formalia har utvivlsomt været i orden, herunder også Danehoffet, som ikke har været en fåtallig forsamling, men et velbesøgt hof. Det vides i øvrigt ikke, om marsk Stig eller alle de senere dømte var til stede i Nyborg. I et dokument fra 22. maj 1287, udstedt af "Stig Andersen, fordum Marsk hos Danmarks høje Konge," forbød han sine undergivne at lægge hindringer i vejen på nogen måde for kannikerne i Aarhus med hensyn til deres besiddelser på Skramsholms område (Sønder Dyrs herred) eller noget andet sted. Søgte marsk Stig at sikre Skramsholm inden afrejsen til hoffet i Nyborg, eller frygtede han mon for, hvad der skulle komme? Kilderne lader os i stikken på dette punkt.

De fredløses klager over dommens afgørelse vedrørte ifølge senere udsagn, at sagen i 1287 ikke burde være overdraget til et nævn, og at selv om dette blev godkendt, at man havde givet dem lov til at komme frem med deres

beviser, men at kongen (Erik Menved) ikke ville høre dem. Om holdningen til drabs pådømmelse skal anføres følgende fra processen mellem Erik Menved og ærkebisp Jens Grand i 1296:

I ærkebiskoppens klager imod kongen hedder det: "Man øver Manddrab og andre store gruelige Forbrydelser i Landet, mens Kongen og hans Folk lukker Øjnene derfor, og de sones for en ringe Sum; kort sagt hele Danmarks Rige er ved deres skændige Gerninger nu kommet i saa stor Forstyrrelse og Elendighed og Danmarks Kirke nedsunken i saa dyb Trældom, Ødelæggelse og Foragt, at man med Rette kan istemme hele Jeremias Klagesang. Og hvis der ikke hurtigt hjælpes paa rette Vis ved Hans Hellighed Pavens Naade, vil det hele Land, der er nedstyrtet i Ulykke, lide ubodelig Skade".

I kongens svar hedder det, at "... disse Forbrydelser ikke øves i Riget med Kongens Minde; tværtimod sørger Kongen og hans tro Folk meget over, at saadanne Gerninger øves... Og med Hensyn til det, som siges mod Slutningen af Artiklen, at saadanne Drab øves ustraffet og sones med en ringe Sum, er Svaret, at det i høj Grad er den unge Konge imod, at det er saaledes og har været saaledes, men det sker vitterligt efter en vis retstridig og fornuftstridig Sædvane, i Kraft af hvilken Manddrab i Landet sones med Penge, ofte uden at nogen anden borgerlig eller kirkelig Straf følger. Den Sædvane vilde den nuværende unge Kong Eriks Fader, den fromme Kong Erik, salig Ihukommelse, afskaffe, skønt den stammede fra gamle Dage. Han saa klart, at den ikke var i Overensstemmelse med en god og retfærdig Styrelse i Riget, og spurgte derfor nøje Rigets første og gode Mænd til Raads om den Sag; han overvejede, tog sin Beslutning og kundgjorde paa Rigsmødet, at nævnte Sædvane burde udryddes; og han ville have udryddet den, om ikke visse slette Mennesker havde rejst kraftig Indsigelse. Disse fordærvelige Personer med ondt i Sinde, de fremtidige Kongemordere og Landsforrædere, Ærkebiskop Hr. Jens' Frænder og gode Venner, vilde nemlig ikke paa nogen Maade taale, at denne Sædvane eller rettere Uvane i Landet blev afskaffet; men paa dette Punkt og i andre Sager, der angik Rigets Vel, traadte de aabenlyst op mod Kongen under dette Rigsmøde og ogsaa ved flere andre Lejligheder.

Vedrørende Afskaffelsen af denne uvane i Landet, vedrørende Straf over Hr. Jens Ærkebiskops Gerninger og Overtrædelser, vedrørende Udryddelsen af de andre Fordærvsens Aarsager og Daarligdommen i Riget – som hans Hellighed Paven med Guds Hjælp vil kunne faa bedre Indsigt i, naar han forunder os at stedes for ham – tager vi, den unge Kong Erik af Danmarks Sagførere og Tillidsmænd i denne Sag, Eders tro Tjenere, vor Tilflugt til Eder, værdige Fædre, og beder, at der gennem Eders Indflydelse ved Hr. Pave Bonifacius' faderlige Omhu lykkeligt og hurtigt raades Bod paa disse Onder, at man kan faa bedre Tilstande i Kirken og Riget, og den unge Kong Erik kan fris for de Vanskeligheder, Hjemløsheder og Farer, der hænger ved ham, at han ikke skal faa sin Faders Skæbne – hvad Gud forbyde – men regere i Fred”.

De to retsopfattelser, hvorefter de dømte i 1287 ikke anerkendte dommen, eftersom de holdt på en anden lov, som indebar kønsed mod kongens søgsmål i majestætsforbrydelsessager, kan uddybes. Ligesom stormændene havde opponeret mod den kongelige tronfølgepolitik, således havde de også protesteret kraftigt mod de nye proces- og strafferegler for troskabsbrud mod kongen og andre forhold, der af kongemagten ønskedes ophøjet til majestætsforbrydelsessager. Udgangspunktet herfor var nogle ensartede og gamle regler i kongens hird om, at forræderi og hærgning i eget land dømtes strengt, idet den dømte mistede freden og alt rørligt gods. Disse regler udbyggedes med regler om herredrab og forræderi imod kongen. Mens Jyske Lov fra 1241 ikke specielt omtaler majestætsforbrydelse, forekommer denne snart efter i rigslovgivningen. I den såkaldte Abels Lov, som måske stammer fra 1251, udtales det generelt, at den, der handler imod lovbogen, skal straffes af kongen, og senere foreskrives for majestætsforbrydelse konfiskation af alt gods, løsøre og jord, samt dødsstraf: "hvis nogen overbevises om majestætsforbrydelse, skal han afstå sin hovedlod såvel i løsøre som i fast ejendom og halshugges."

Såfremt kongemagten kunne hævde, at ulydighed imod kongens bud og lovbogen indeholdt en majestætsforbrydelse, ville han have et effektivt politisk våben i hænde. Sandsynligvis fra kong Abels eller begyndelsen af Kristoffer I's tid stammer en latinsk lovtæst, der går endnu videre: for majestætsforbrydelse kunne man herefter ikke blot fængsles, men også dømmes på

mistanken alene – og ikke blot for forbrydelser imod kongen selv, men også imod hans nærmeste. Erik Klipping søgte på et Danehof i 1276 at komplettere denne lovgivning i en forordning, der rummer regler om bevis i sager om forsøg på sammensværgelse imod kongens liv samt regler om andre former for troskabsbrud. Det var her afgørende, at medlemmerne af det nævn, der dømte i disse sager, skulle udpeges af kongen. Forordningen vakte stor modstand, hvilket fremgår af en senere tilføjelse til paragraf 4 om udtagelse af det dømmende nævn: "Men det ovenfor (i samme paragraf) sagte, nemlig at kongen som sagsøger skulle udpege de omtalte nævninge, vandt ikke bifald hos nogen af hoffet, undtagen hos de få, der havde deltaget i det foregående rådsmøde, men man holdt på, at den anklagede skulle udnævne dem."

Mens Erik Klipping i 1276 overskred sin kompetence og ikke opnåede hoffets godkendelse til lovens formulering, blev majestætsforbrydelsesbestemmelserne ikke glemt. Det må således bemærkes, at håndfæstningen af 1282, der betød et tilbageslag for den kongelige politik og bestemte, at hvad der siden Valdemar Sejrs tid var indført af nye og skærpende bestemmelser, skulle afskaffes, bortset fra fænomenet majestætsforbrydelse. Her bevarede den separate retspraksis og de strenge straffe, som var kommet til siden 1241. For at bevare dette stykke lovgivning intakt, har kongemagten i 1282 måttet give køb på alle andre punkter. Der synes derfor ikke at være tvivl om, at processen i Nyborg i pinsen 1287 på Danehoffet var i overensstemmelse med de gamle regler i hirdens Vederlov om majestætsforbrydelse (*crimen læsæ majestatis*).

Danehoffets stadfæstelse af dommen over marsk Stig og de øvrige dømte indebærer på baggrund af begrebet majestætsforbrydelse, der i hele perioden siden Kristoffer I's tronbestigelse dannede grundlag for den kongelige særlovgivning over for de stærkeste modstandere blandt kirkelige og verdslige stormænd, at hoffet godkendte, at de anklagede ikke fik lejlighed til at sværge sig fri for kongemordet. Det udpegede nævn har ladet sig overbevise om, at de anklagede var skyldige, direkte eller indirekte, med råd eller dåd i kongemordet. Bag hoffets beslutning om at godkende dommen ligger utvivlsomt tillige frygt for større uro og borgerkrigs-lignende tilstande, såfremt kongemagten svækkedes yderligere. På Danehoffet styrkedes regeringen ved, at hertug Valdemar af Sønderjylland blev rigsforstander for den umyndige Erik Menved og ifølge Ryd-årbogen "fik alt, hvad hans fader før ham havde haft."

At der har været modsætninger i Nyborg i pinsen 1287, og at de endog har antaget truende former, fremgår af anklager, som kong Erik Menved i 1314 rejste mod oprørske jyske adelsmænd. Kongen anklagede således ridderen Jens Pape for at have "taget parti for kongens uvenner, ja meget mere, at han i Nyborg blandt kongens uvenner, da manddraberne blev dømt, skal være gået rundt med skjold og under fane blandt kongens uvenner og have tragtet efter kongens død. Fremdeles, da kongen ville drage til Jylland, er han mødt væbnet med flere af kongens uvenner og hindrede ved Middelfart kongen i at komme over til Jylland." Ryd-årbogen har sammenfattet situationen i kort form i en opregning af hændelserne efter Erik Klippings drab: "Der opstod stor strid mellem Rigets bedste mænd i anledning af kongens død."

Danehofdommen tillader, som det vil være fremgået, ikke at besvare spørgsmålet om, hvorvidt marsk Stig og de øvrige dømte virkelig havde forbindelse med Erik Klippings drab. Den støtte, som den unge Erik Menved og regeringen opnåede i Nyborg ved hoffets tilslutning til en majestætsforbrydelsesproces med efterfølgende proskription, synes imidlertid at pege på, at der i Erik Klippings sidste år har eksisteret en politisk stormandsopposition, som kan have været kraftigere, end det nu kan skimtes (jfr. Jens Pape's optræden). Erik Klippings bestræbelser på at føre nye principper igennem ved pådømmelse af drabssager og majestætsforbrydelse, hans rigslovgivning og bestræbelser på at sikre Kristoffer-linien og trænge Abels slægt tilbage og nå en ordening med de øvrige kongefrænder, alt dette udgør sammen med den udenrigspolitiske omlægning i 1284 og krigen mod Norge faktorer, som må ligge bag, ja hver for sig eller tilsammen kan have ført til lønmordet i Fin-derup.

Hoffets tilslutning på Danehoffet i 1287 til enkedronning Agnes og den mindreårige Erik Menved betød opbakning fra et flertal af rigets bedste mænd til Kristoffer-linien og rigsenheden med støtte fra den største lensherre, hertug Valdemar af Sønderjylland, og andre tyske fyrster. Såfremt grev Jakob af Nørrehalland og de øvrige dømte har set hen til at kunne placere en ny kongelinie på tronen, er dette ikke lykkedes. Dommen i Nyborg, processen 1296 mellem Erik Menved og ærkebiskop Jens Grand og de efterfølgende mange års afvisende holdning fra kongemagtens side over for de fredløse fastholder, at marsk Stig og de øvrige dømte ikke har kunnet undgå mistanke, endsige fri sig for rygter for "raad, befaling og gierning" til mordet på Erik Klipping.

Den nye regering har naturligt i 1287 været interesseret i at gøre op med politiske modstandere, idet de dog næppe på forhånd har kunnet være sikre på worthæld-nævnets afgørelse og rigsforsamlingens efterfølgende godkendelse af dommen. Danehoffets selvstændighed som rigsorgan bør næppe undervurderes. Set i dette perspektiv forekommer Erik Arups og flere forskeres opfattelse af dommen som et justitsmord ikke at være det sidste ord i sagen om drabet på Erik Klipping; tværtimod synes mistanken på ny at svinge over mod de senere fredløse, heriblandt marsk Stig.

Litteratur

- Albrechtsen, Svend E: Mordstedet. Tr. i *Skalk* 1971:6 s. 11-15.
- Allen, C.F.: *Haandbog i Fædrelandets Historie*, 8. udg. (København 1881).
- Andersen, Niels K: *Ærkebiskop Jens Grand. En kirkeretlig undersøgelse* bd. 1-2 (København 1943-44).
- Arup, Erik: *Danmarkshistorie I-II* (København 1926-32, genoptrykt 1961).
- Berg, Harald: Till frågan om Huitfeldts s.k. förlorade källor. Trykt i *Archivistica et Mediävistica* Ernesto Nygren oblata (Stockholm 1956) s. 39-52.
- Brask, Aage: *Tordrup og Marsk Stigs Slægt* (København 1953).
- Bullarium Danicum. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark*, 2. halvbd. 1247-1316 (udg. af A. Krarup), København 1932.
- Christensen, Aksel E.: *Kongemagt og Aristokrati* (København 1968).
- Christensen, Aksel E.: *Ret og Magt i Dansk Middelalder* (København 1978).
- Christensen, C.A. (udg.): *Liber monasterii Carae Insulae, Corpus codicum Danicorum medii aevii II* (København 1960).
- Christiansen, Tage E.: *Isti Tres Fratres. Broderlisten i kong Valdemars Jordebog*. Trykt i *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11. september 1966* (København) s. 77-112.
- DHT = *Dansk Historisk Tidsskrift* (København 1840 ff.).
- Danmarks Gamle Folkeviser I-XII*. Udg. af S. Grundtvig, H. Grüner-Nielsen og afsluttet af K.-I. Hildeman m.fl. (København 1853-1976).
- Danmarks Riges Breve*, 2. række bind 3 og 7. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (København 1939, 1956).
- Erslev, Kristian: *Danmarks Riges Historie (1241-1340)*. *Historiske Afhand-*

- linger bind 4, udg. af Det Historiske Institut ved Københavns Universitet (1971).
- Erslev, Kristian: Akterne i Processen mellem Erik Menved og Jens Grand. Trykt i Kirkehistoriske Samlinger 5:3 (København 1893-95) s. 276-304.
- Fenger, Ole: Fejde og mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret (København 1971).
- Fenger, Ole: Romerret i Norden (København 1978).
- Fenger, Ole: Gammeldansk ret (Viborg 1983).
- Gertz, M. Cl. (udg.): *Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi* Vol. II (København 1922, genoptrykt 1970).
- Green-Pedersen, Svend E.: Øm Klosters kamp og mordet på Erik V Klipping – eller om Festen for Cæcilie. Trykt i Kongemagt og samfund i middelalderen, Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988 (Aarhus) s. 117-127.
- Helle, Knut: Norge blir en stat 1130-1319 (Kristianssand 1974).
- Holberg, Ludvig: Dansk Rigslovgivning (København 1889).
- Holberg, Ludvig: Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede (København 1895).
- Holberg, Ludvig: Vor ældste Rigslov. Trykt i DHT 6:6 (København 1895-97) s. 319-342.
- Huitfeldt, Arild: Danmarks Riges Krønike. *Chronologia* I-II (København 1600-1601, genoptryk 1977).
- Hørby, Kai: Status Regni Dacie. Studier i Christofferliniens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319 (København 1977).
- Hørby, Kai: art. Erik V Klipping, i Dansk Biografisk Leksikon 3. udg. bind 4 (København 1980).
- Hørby, Kai: Velstands krise og tusind baghold 1250-1400. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bind 5 (København 1989).
- Jørgensen, A.D.: Fortællinger af Nordens Historie I (København 1892).
- Jørgensen, Ellen (udg.): Erik Klipping og hans sønner. Rigets opløsning. Udvalg af Kilder til tidsrummet 1275-1340. Selskabet for Historiske Kildeskrifters oversættelse (København 1927).
- Jørgensen, Poul Johs.: Manddrabsforbrydelsen i den skaanske ret fra Valdemarstiden. Trykt i Festskrift i anledning af Københavns Universitets Aarsfest 1922.

- Jørgensen, Poul Johs.: Dansk Retshistorie, 5. udg. (København 1971).
- Kjersgaard, Erik: Opklaring? Trykt i *Skalk* 1971:6 s. 18-29.
- Kroman, Erik (udg.): Den Danske Rigslovgivning indtil 1400. Det Danske Sprog og Litteraturselskab (København 1971).
- Krurarup, Alfred og Norwin, William (udg.): Acta Processus Litium inter Regem Danorum et Archiepiscopum Lundensem (Hauniae 1932).
- Mackeprang, M: De danske fyrstelen i middelalderen. Trykt i *DHT* 6:6 (København 1895-97) s. 139-204.
- Martensen, Julius: Erik Glipping og Marsk Stig i Middelalderens Annaler og Viser. Trykt i *DHT* 4:4 (København 1873-74) s. 90-158.
- Matzen, Henning: Danske Kongers Haandfæstninger (København 1889, genoptrykt 1977).
- Matzen, Henning: "Leges Waldemari Regis." Trykt i *DHT* 6:6 (København 1895-97) s. 1-42.
- Matzen, Henning: Kong Valdemars Lov eller Kong Abels og Kong Kristoffers Udkast til Lov? En Replik. Trykt i *DHT* 6:6 (København 1895-97) s. 681-710).
- Matzen, Henning: Om Forordning 9. Oktbr. 1276 og Worthældnævnet i Sagen mod de for Kong Erik Glippings Mord tiltalte Personer. Trykt i *DHT* 6:6 (København 1895-97) s. 711-745.
- Paludan, Helge: Kongemordet i Finderup. Trykt i *Politiken* 1986 30/11.
- Paludan-Müller, Caspar: Kong Erik Glipping og den romerske kurie i Kongens Strid med Ærkebiskop Jakob Erlandsen. Studier til Danmarks Historie i det 13de Aarhundrede, Fjerde Stykke. Trykt i *Vidensk. Selsk. Skr.*, 5. række, Hist. og Philosophisk Afd. 4de Bind VIII (København 1872) s. 319-385.
- Piø, Iørn: Nye veje til Folkevisen (København 1985).
- Riis, Thomas: Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332 (Odense 1977).
- Riis, Thomas: Det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332. Trykt i *Middelalder, Metode og Medier*. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17. oktober 1981 (København) s. 115-136.
- Samling af Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter. Trykt i *Geheimearchivets Aarsberetninger* bind 5 (1856-58), optrykt og selvstændigt udgivet 1974.

- Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi Vol. II (udg. af M.Cl. Gertz).
København 1922, genoptrykt 1970.
- Skyum-Nielsen, Niels: anmeldelse af Hugo Yrwing: Kungamordet i Finderup.
Trykt i DHT 11:5 (København 1956-59) s. 357-62.
- Skyum-Nielsen, Niels: Om første og anden rangs kilder. En replik. Trykt i
DHT 11:6 (København 1960-62) s. 131-141.
- Skyum-Nielsen, Niels: Kirkekampen i Danmark 1241-1290. Jakob Erlandsen,
samtid og eftertid (København 1963, ny udgave 1971).
- Skyum-Nielsen, Niels: Kvinde og Slave (København 1971).
- Toldberg, Helge: Marsk Stig-viserne (København 1963).
- Vellef, Jens: Den forsømte kongegrav. Trykt i Skalk 1974:6 s. 10-15.
- Yrwing, Hugo: Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare
delen af Erik Klippings regering. Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i
Lund 45 (Lund 1954).
- Yrwing, Hugo: Kring källorna til kungamordet i Finderup. Trykt i DHT 11:6
(København 1960-62) s. 121-131.

Dâvon sing ich û diz liet

Rumelands strofer i anledning af Erik Klippings død

Af Reinhold Schröder

Nøjagtig 702 år efter det danehof på Nyborg slot, hvor ni navngivne mænd – heriblandt marsk Stig Andersen – blev dømt for mordet på kong Erik Klipping, genoptog Danmarks TV 2 i pinsen 1989 retssagen i en feature.¹ Både i de rekonstruerende spille-scener og i de 'vidneforklaringer', som fem 'historie-eksperter' gav under det fiktive retsmøde, spillede en tysk digter og sanger ved navn Rumeland og de strofer, som han forfattede i anledning af Erik Klippings død, en vis rolle – d.v.s. han spillede egentlig flere. I spille-scenerne så man en nydelig ungersvend i fornem dragt, der i fruerstuen smægtende underholdt dronning Agnes og hendes to sønner med egne og andres vemodige tyske sange. Eksperterne på den anden side udnævnte ham snart til adelig minnesanger, snart til en slags spillemand eller folkesanger, der bringer nyheder til torvs.² At fantasien har så frie tøjler skyldes, at man faktisk ikke ved ret meget om Rumeland. Der findes ikke andre kilder om hans person og biografi, herunder forholdet til Danmark, end hans egne sange og deres overlevering. Begge dele fortjener derfor en nærmere betragtning.

I Mester Rumeland

Et af de håndskrifter, der overleverer Rumelands sange, er den såkaldte Manesse-codex fra tiden omkring 1300. Det kostbare pergamenthåndskrift af adelig oprindelse præsenterer 140 tyske lyrikere fra det 12. og 13. århundrede, hver indledt med et helsides digterportræt. Disse er ordnet efter digternes stand, begyndende med kejseren og sluttende med professionelle vejfarende sangere af uvis herkomst og labil social status. Både gennem sin position i håndskriftet (jf. ill.: romertallet foran overskriften) og gennem sit navn hører Rumeland til sidste gruppe. Kunstnernavnet, der betyder 'røm landet' og som

cx.

meister Rumslant
 meister Rumslant.

Cod. germ. pal. 848, "Manesse codex" (format 35,5 x 25 cm.), fol 413v
 (Heidelberg Univ.bibl.), Rumeland-porträt.

appellativ kan betegne en landsforvist forbryder,³ bliver i miniaturen tilpasset Rumelands status som vejfarende sanger.

Medens de fleste portrætter i håndskriftet i det øverste billedfelt er forsynet med et våbenskjold, for det meste som tegn på digterens adelige stand, mangler dette af gode grunde i Rumelands tilfælde. I stedet for ser man placeret over en tindekrans en høvisk festscene fra borgens indre, der står for digterens virkefelt: flankeret af to musikanter danser en fornem frue med to riddere. Nedenunder viser miniaturens hovedscene digteren, den mindre figur i midten, der er ved at stige til hest, at 'rømme landet' på vej til et andet hof. Den større figur til venstre med talegestus kan tolkes som borgens herre, der siger farvel til sangeren. Måske forærer han også Rumeland den kostbart sadlede hest som belønning for hans sangforedrag, således som der i andre tilfælde er belæg for.⁴

Mens de fleste digtere i håndskriftet er forsynet med deres adelstitel, udmærker mestertitlen de mere ansete ikke adelige sangere i forhold til dem, der kun bliver opført med deres (kunstner)navn. Mestertitlen, der indeholder forestillingen om såvel håndværks- som skolemesteren, karakteriserer digtersangerens poetiske og musikalske færdigheder samt hans evne til belærende formidling. Hertil svarer også Rumelands *œuvre*. Af de 117 overleverede strofer i 13 egne og 3 fremmede strofeformer til hver deres melodi⁵ hører kun 3 forholdsvis simple sange (9 strofer) til den høviske kærlighedslyrik, minnesangen.⁶ Alt andet må henregnes til tidens anden 'lyriske' hovedgenre, den såkaldte *Sangspruch*-digtning (også *Spruch*-digtning, jf. den provencalske *sirventes*), der omhandler religiøse, moralske, politiske, videnskabelige og poetologiske emner enten objektivt belærende eller subjektivt, aktualiserende og polemiserende.⁷ *Sangspruch*-digtningen anvender overvejende ordsprogsagtigt tilspidsede enkeltstrofer (*Spruch* eller *Sangspruch*, jf. prov. *cobla esparsa*), hvis metriske form og melodi (*Ton*) er fælles for et antal strofer, der ikke eller kun løseligt hører indholdsmæssigt sammen.

Inden for rammerne af den høviske repræsentation henvender *Sangspruch*-digtningen sig med belæring og underholdning til især den læge adel. Digterne derimod, især de såkaldte mestre, rådede i forskellig grad over en vis (gejstlig) dannelse.⁸

Dette gælder også mester Rumeland, selv om han i en polemik imod *Sangspruch*-digteren Marner (IV,5.6)⁹ synes at tage afstand fra dennes lær-

dom, således som den kommer til udtryk i hans latinske digte og i hans skolemæssige kompositionsteknik efter musikteoretikeren Guido fra Arezzo (d. 1050). Rumelands påtagede rolle som forsvarer for de mere jævne, læge digtere, som han synes at regne sig selv til, kan lige så vel opfattes som en middelalderlig beskedenhedstopos,¹⁰ som den kan antyde dannelsesforskelle inden for kredsen af *Sangspruch*-digterne eller den kan bare markere et enklere stillag (*ornatus facilis*). I hvert fald fører Rumeland bevis for sin egen lærdom ved f.eks. i samme åndedrag (IV,6) at oversætte et Paulus-ord, som Marner selv har brugt i anden sammenhæng,¹¹ til tysk og oven i købet forsyne det med kildeangivelse. Imod en anden sanger, Singauf, rykker han frem med to bogligt dannede digtere (*litterati*), Meißner og Konrad fra Würzburg.¹²

De tidligste daterbare strofer af Rumeland hentyder til Det store interregnum i det Romersk-tyske rige (1254-1273) og dets afslutning (IV,7-9,¹³ V,7), de seneste er hans *Sprüche* i anledning af kongemordet. På det tidspunkt kunne han påviseligt se tilbage på mindst 15-20 års digtervirke.

II Rumeland i Danmark

Denne lidt ældre, moderat lærde mester, denne ikke adelige, professionelle vejfarende *Sangspruch*-digter ledsager begivenhederne efter kong Erik 5. Klippings død med tre af sine forholdsvis enkle kvad¹⁴ henvendt til et adeligt publikum. Hvad siger han om hændelserne og de implicerede parter? Var han overhovedet i Danmark? Hvem bestilte de tyske sange hos ham, til hvilken lejlighed og til hvilket formål? Den eneste kilde til besvarelse af disse spørgsmål er igen Rumelands strofer. Dog disse kommer selvfølgelig kun indirekte ind på de nævnte forhold, som jo måtte være kendte nok for både sanger, mæcen og publikum og måske netop i diplomatiets navn skulle skjules af antydningens kunst. Derfor er det nødvendigt efter melodi- og tekstpræsentationen¹⁵ at nærlæse sangerens antydninger.

Spruch VI,10: Opråb til at angive morderne.

(Melodi se tillæg)

Alle künige, vürsten hêrren, ritter, knaben, knechte
in tzwên unde sibentzich sprâchen, juden, heiden, kristen, elle,

pfaffen unde leien, lantgebûr, al menschendiet,

Nu helfet rechen uns den mort durch got unde durch daz rechte
5 vil mê wen durch des küninges tût, daz recht gericht erschelle
dem küninge, dem sîn selbes volc mortlîchen tût geriet.

Getrûwen tensche lûte, rechet
ûwern küninc, des habet ir lob und êre.

die morder meldet unde sprechet
10 an ir lîb, daz sich ir heil vorkêre.
swelich tenscher wil unsculdich sîn, der tû, daz ich in lêre.
der sol die morder helfen telgen vientlîchen sêre,
daz ir laster mêre.
dâvon sing ich û diz liet.

Konger, fyrster, herrer, riddere, væbnere og riddersvende,
I alle af jordens to og halvfjerdsindstyve sprog, I jøder, hedninge og kristne,
gejstlig og læg og landmand, alle menneskefolk,

nu hjælp os med at straffe dette mord – og meget mere for guds og rettens skyld
5 end for den døde konges, så at retfærdig dom forkyndes
for kongen, hvis død for morderhånd besluttet har hans egne mænd.

Trofaste danske, hævn
jeres konge, ros og ære skal I få deraf.

Meld morderne og anklag dem
10 på liv og død, så at deres lykke og frelse nedad vender.
Den dansker, som vil være uden skyld, han gøre det, jeg lærer ham.
Han skal hjælpe til at gøre det af med morderne så ubønhørligt, som man gør
så at deres skam og skændsel vokser. [med fjender,
Derfor jeg synger eder denne sang.

Strofen er et højtideligt opråb rettet til hele den dengang kendte verden, til alle stænder i alle lande (vs. 1-3). Guds retsorden er krænket af, at en konge er blevet myrdet af sine egne. Det kræver soning og straf (4-6). Denne principielle sag af universel betydning berettiger i det konkrete danske tilfælde til en kompromisløs udskillelse af morderne fra det øvrige samfund. De har selv skilt sig ud af slægts-, lens- og folkefællesskabet som fjender (12). Hævn for kong Erik (6), tilintetgørelse (12), anklage på liv og død samt denunciation (9 f.) er på deres plads for at fratage gerningsmændene verdslig ære og himlens

frelse (10) og for at rense det øvrige Danmark fra beskyldningen for meddelagtighed (11).

Men bag den retoriske pragt i det generelle, religiøst-moralsk motiverede råb om hjælp i retfærdighedens navn, som indleder strofen (*enumeratio*) gemmer der sig nok så meget noget mere konkret. Alle omkringliggende riger¹⁶ – hvordan deres forhold til Danmark og dets konge end måtte have været – burde det nu være magtpåliggende at være loyale. Dette gælder Sverige og Norge og ikke mindst Det nordtyske Landefredsforbund, som Danmark havde tiltrådt i 1284 og som havde den tyske konge Rudolf af Habsburg som en naturlig protektor.¹⁷ Denne traktat, hvis løsen er *iusticia*,¹⁸ forpligtede medlemmerne til gensidig bistand, f.eks. til ikke at hjælpe landflygtige fredsforstyrrere.¹⁹ Måske viser sig allerede her en strategi, hvorefter anklagerne gjorde den indredanske sag til et problem med udenrigspolitiske aspekter, hvilket senere under rettergangen skulle finde sit udtryk i en afvigelse fra dansk retspraksis, måske også i dommernævnets sammensætning og i den tyske konges stadfæstelse af dommen.²⁰ Også vs. 6, der synes at skelne mellem dem, der holdt rådslagning og traf beslutning om mordet, på den ene side og gerningsmændene på den anden, passer til dommen.²¹

Denne fortrolighed med anklagerens strategi og forbrydelsens nærmere omstændigheder samt den direkte tiltale i vs. 7 og 14 gør det sandsynligt, at Rumeland opholdt sig i Danmark og i egen person fremførte sit *Sangspruch* – på et tidspunkt, hvor gerningsmændene formodedes i kongens nære omgivelser, uden at man kunne rejse tiltale mod bestemte personer på grund af vidneudsagn. Dette passer på tidsrummet mellem kongemordet, den 22. november 1286 og domfældelsen på danehoffet i pinsen (dvs. 25.5.) 1287 – under hensyntagen til de følgende overvejelser i forbindelse med str. X, 3-5 snarere til tiden fra december 1286 til april 1287.²²

Spruch X,3-5: Mordernes forbandelse.
(Faksimile se ill., melodi se tillæg)

X,3 Die tenschen morder haben den prîs,
tzû morde neman ist sô wîs,
dâ man sol kûninge mordhen.

Sie mordent gerne unde kûnnenz wol:

<p>Daz eyn getrunne steter man. vil scalkes list verz vnde han. Des wil ich ym wol gvn nen. Dichr meister zu die sprüche syn. Myu trunnet uwer myu steter syn. Sol nymmer valscheit konnen. De eyn steter vrent getrunne heil du muik wol scalcheit wirtzen vnde pruden. So hanstu scalken wider stam. hastu ir liste die sie han. du ne solt ir doch nicht vben.</p>	<p>In morder prubene uweren mon. Wie groz eyn morderlich sonden hoz su uwer kameren hoerde. Ser uwer konnte was uwer knechte. Der v. gewalt gab vnde recht den haber ir gemorder. Des sit ir ymme me vur sinar von allen gnaden vren delos gescheiden. Der moir ut uwer heil vurtrib. Man gie dat kruetze of uweren lib. vnde slet vch sam die heiden</p>
<p>Die renschen morder haben den pns. Ezv morder neman ist so vris. da man sol kunninge mo ohen. Sir morder. gerne vnde kon nenz wol. den hoesten moir man p sen sol. Ezv vrlande in dem nordhen. Dat ist begangne morderlich moir. sie kynden nen konnig vnsant wecken. Of eynen kere da her lief. Sees vnde vruftuch wanden net durch stachen ym die rechen.</p>	<p><i>Comelant von Swale</i> ch han nach wane dat vnd erre wa durch liebe eyn reil. dat mich vns het vnt</p>
<p>Die muogen wol kone rechen syn. Daz ist an irme lebende ich syn. die mit den handen eaten. Ir warre vnd ir gelaz ist hin. sich hat vur wandelr alir syn. Dier myr in haben getreue. Die ne wirtzen sich nye heymen rar. Sie getreue dem wagen kunninge by tzu stande. Sir villene syn vnschuldich noch. vnde vrent vur ir rensch loch. seyn ez vur anders grunde.</p>	<p>weynich hat vur vangen ch spur dat myn syn hat gr roben. da ich doch wanden verben heil. da ist myn lob al</p>

5 den høsten mort man prisen sol
tzû jütlante in dem nordhen.

Dâr ist begangen mortlich mort:
sie kunden iren küninc unsanfte wecken
of einen bette, da her slief,
10 sexs unde vünftich wunden tief
durchstâchen im die recken.

X,4 Sie mügen wol kûne recken sîn,
daz ist an irme lebende schîn,
die ez mit den handen tâten.

Ir varwe und ir gelâz ist hin,
5 sich hât vurwandelt al ir sin,
diez mit in haben gerâten:
Die ne wizzen sich neheinen rât,
sie gerent dem jungen künige bî tzu stânde,
sie willent sîn unschuldich noch
10 unde bieten vur ir tenisch loch.
nein, ez wirt anders gânde!

X,5 Ir morder, prûbent ûwern mort,
wie grôz ein mortlich sündenhort
in ûwer kameren hordet!

Sêt, ûwer küninc was ûwer knecht,
5 der û gewalt gab unde recht,
den habet ir gemordet!

Des sît ir immer mê vursmât,
von allen gnâden vreudelôs gescheiden.
der mort ist ûwer heilvurtrîb
10 man gît daz krûtze of ûweren lîb
unde slêt ûch sam die heiden.

X,3 De danske morderer bærer den pris,
at ingen er så erfaren som dem i mord,
hvor man skal myrde konger.

De myrder med fryd, forstår sig vel på det:
5 det største mord skal prises,
der skete i Jylland, oppe i norden.

Der er begået snigmorderisk mord:
de formåede ublidt at vække deres konge
på hint leje, hvor han sov;
10 seks og halvtredsindstyve dybe sår
stak kæmperne i ham.

X,4 De må vel være dristige kæmper,
der gjorde det med egen hånd:
ved deres levned er det åbenbart.

De, som har tilskyndet dem dertil –
5 deres glade ansigt og deres kække adfærd er forsvunden,
deres sind har helt forvandlet sig.

De ved ikke deres levende råd,
nu ønsker de at stå den unge konge bi,
de hævder stadig at være uden skyld
10 og holder frem foran sig deres danske lov. –
Nej, det skal anderledes gå!

X,5 I mordere, betænk jeres mord,
hvor stor en skat af morderiske synder
har samlet sig i jeres skattekamre!

Se, jeres konge var jeres tjener,
5 der gav jer magt og ret,
ham har I myrdet!

Derfor skal I for altid være foragtede,
uden glæde skilt fra enhver nåde.
Det mord fordriver jeres frelse.
10 Man giver korset for jeres skyld
og slår jer, som man gør med hedninge.

Stroferne, skrevet i en *Ton*, der udelukkende er helliget emnet utroskab og falskhed, har ordet *mort* og dets afledninger som gennemgående persvasiv

element. I en ironisk lovprisning af de danske kongemordere (*simulatio*) forbindes den udefra kommende digters fremmede perspektiv med en betydelig indsigt i danske forhold. Til det første hører vel den i grunden overflødige nærmere bestemmelse af morderne som værende danske (str. 3,1), måske også deres karakteristik med den gamle betegnelse for enekæmperen *recke* (3,11; 4,1), et ord fra heltekvadene med deres reminiscenser fra folkevandrings- og vikingetidens mere brutale kampetos, som under indflydelse af den høviske ridderkultur på Rumelands tid var blevet gammeldags. På den anden side viser han sig så velunderrettet, at hans tilstedeværelse i Danmark må forudsættes. Det fremgår måske ikke nødvendigvis af hans hentydning til det faktisk opsigtsvækkende antal af 6 til 7 danske kongemord i løbet af de forudgående to hundrede år (3,1-5), men af hans kendskab til gerningens detaljer og karakter: det var et snigmord (3,7 ff.), udført af kongens egne mænd (VI,10,6) i Nørrejylland (X,3,6), mens kongen sov på et leje (3,8 f.). Som de 56 sår (3,10 f.) bevidner, var gerningen resultat af en sammensværgelse, som ud over dem, der udførte dåden (4,3), også omfattede anstiftere til mordet (VI,10,6; X,4,6).

Sidstnævnte gruppes selvbevidsthed og dens magtposition ved hoffet (5,5) har forvandlet sig til angst, fejhed og usikkerhed (4,4-6). De mistænkte ser ingen anden udvej end at få indflydelse på den tolvårige konge under foregivendet af, at man vil støtte ham (4,7 f.).²³ Mod beskyldningerne forsvarer de sig ved at holde "deres danske lov" frem foran sig ligesom et skjold (4,9 f.).²⁴ Men dette skal ikke lykkes for dem. I str. X,5 forlader sangeren ironien og vender sig i direkte tiltale mod morderne, som havde deres konge at takke for deres magt- og retsstilling (5,4-6). Han tjente dem som en *knecht*. Derfor skulle han som en anden herrens tjener lide martyrdøden.²⁵ Timelig og evig straf, fredløshed og bandlysning (vs. 7-9) for denne dødssynd (5,9) skal være mordernes lod: man forbereder et korstog imod dem: man uddeler korset til dem, der vil tage det, som kong Valdemar Sejr havde gjort det mod de hedenske estere i 1219 og som Erik Plovpenning, en anden myrdet dansk konge, havde haft planer om i 1244 og 1249.

I modsætning til str. VI,10 indeholder nærværende *Spruch* X,3-5 ikke læn- gere en opfordring til at angive morderne. Sangeren synes at kende dem, eller i hvert fald dem, man har valgt til at skulle være det. Han taler til dem – hvis ikke direkte, så dog i det mindste, hvis de måske ikke var blandt tilhørerne,

indirekte gennem tilstedeværende frænder. Korstogsopråbet viser imidlertid, at dommen endnu ikke er afsagt. Under hensyntagen til dateringen af str. VI, 10, som må gå forud,²⁶ ligger tidspunktet for affattelsen og opførelsen af str. X,3-5 i april eller maj 1287, kort før eller på danehoffet i Nyborg.²⁷ Dermed er Rumelands sange de tidligste – uafhængige og isolerede – kilder om kongemordet, forfattet af en person, der selv på nærmeste hold har oplevet begivenhederne efter mordet og især forberedelserne til rettergangen. I betragtning af *Sangspruch*-digtingens karakter (s.o. s. 37f.) skal man ikke regne med, at poetens fantasi har haft lov til at opfinde, forandre eller udsmykke kendsgerninger. Genren som hofkunst pålagte ham at se dem med mæcenens øjne. I denne forbindelse er det tankevækkende, at detaljerne om hændelsens sted, forløb, karakter og deltagere, som de lidt senere historiske kilder (1288-1307) kun har enkeltvis og ufuldstændig,²⁸ allerede optræder samlet hos Rumeland.

Det ligger i sagens natur, at Rumeland før domsafsigelsen ikke nævner navnene på de sammensvorne, men det, han siger om dem, giver tydeligt indtryk af, at han har en helt bestemt personkreds for øje: herremandspartiet, der takket være kong Erik Klippings accept af håndfæstningen fra 1282²⁹ indtog en juridisk sikret magtposition i riget, dvs. kredsen omkring marsk Stig Andersen, kammermester Rane Jonsen og grev Jakob af Nørrehalland. *Deres* danske lov, som de søger at forsvare deres uskyld med, er vel selv samme håndfæstning (§ 2 og 13) eller forordningen fra 1276, som i den af adelen ønskede form kunne betragtes som dens forløber.³⁰ De sigtede forventede enten selv eller med ed af mænd, de selv kunne udnævne, at kunne rense sig fra beskyldningerne. Str. 4,11 antyder vel, at man vil gå en anden vej, det være sig efter det nordtyske landefredsforbunds strafferetslige forskrifter eller efter romerretten (s.o. s. 40 med note 18 og 30).

Mindre klart er antydningen af de sigtedes andet forsvar. Ifølge str. 4,7 f. kan de i deres usikkerhed ikke finde på andet end at hævde, at de ønsker at bistå den unge konge. Dette kan næppe bare være et udtryk for, at stormandspartiet efter mordet søgte at opnå indflydelse på enkedronningen og hendes søn. Det var der vist mange der gjorde, og hvad skulle det hjælpe, når marsk Stig og hans kreds forlængst var sat fra bestillingen? Snarere kunne det i overensstemmelse med strofernes ironiske tone være en tidlig og dermed beviskraftig ironisk hentydning til adelspartiets gennemskuelige undskyldning for det sidste fortvivlede forsøg på at genvinde sin tidligere position også

over for hertug Valdemar af Slesvig. Der hentydes måske til det overfald på kongen, hvorom den ellers så upålidelige Huitfeldt beretter i forbindelse med den lige så omstridte "herredag til Skelskør": "Thi samler de (= Manddraberne) dennem en Nat / tenckendis at vilde forraske Kongen / saa de vilde tage hannem til dem / selff faarestaa Regimentet / saa intet skulde bestillis / vden huad de vilde / (...) / Thi de icke vilde at nogen vduaartis Herre (= Valdemar? RS) skulde haffue noget Formyndskaff i Danmarck. Kongen kom i den Tumult hasteligen aff Byen / vdi sit Behold."³¹

Hvorom alting er, med sikkerhed sigter Rumeland til de personer, der senere også skulle blive dømt, og med kombinationen af retorisk-propagandistiske virkemidler og signaliseringen af en mere indviklet religiøs-ideologisk fortolkning af begivenhederne henvender han sig til et alt andet end et folkeligt publikum. Hoffet, den danske adel skulle overbevises om det, der skulle komme til at ske på danehoffet i Nyborg i pinsen 1287.

Spruch V,8: Lovprisning af Kong Erik Menved.
(Melodi se tillæg.)

- V,8 Got in vil hôhen vreuden saz,
dô her sô lanc, sô grôz, sô breit, sô rîche maz
daz lob, daz an dem edelen kûninge irschînet,
Daz im in sîner kindes jugent
5 gebrichet nicht ein hâr an vuller mannes tugent.
nû scouwet, wie er sich nâch êren pînet!
Jâ her mac êrîch heizen wol:
sîn lîb, sîn mût, sîn hertze ist êren rîche.
nie vûr *man* êren vart sô vol
10 bî maniger tzît, daz sprech ich sicherlîche,
Sô der von tenemarkenlant,
der junge kûninc, der nâch dem alten ist genant,
ein êrîch nâch dem anderen kûning êrîche.
- V,8 Gud troned' i sin høje skaberglæde,
da han så vidt, så bredt, så stort, så rigt tilmålte
den ros, der hos den ædle konge viser sig,

så at han i sin spæde ynglingsalder
5 mangler ej et hår fuldkommen mandedyd.
Nu se, hvordan han slider for sin ære!
Ja, han kan med rette hedde Erik:
hans skikkelse, hans sind, hans hjerte er ærerige.
Aldrig drog en mand på ærens vej af hele sit hjerte
10 til hver en tid, det siger jeg med sikkerhed,
sådan som fra Danmark gør
den unge konge, der fik den gamles navn,
hin Erik efter den anden konge, Erik.

Den panegyriske strofe om Erik Menved med dens storslåede indledning efter Visdommens bog 11,22 og dens navneetymologi – Êrîch = êr(en)rîch(e) = ærerig – betoner rigsregimentets kontinuitet i den usikre politiske situation. Hentydningen til ridderlig kamp i vs. 6 gør det sandsynligt, at den er blevet opført i forbindelse med turneringen i anledning af danehoffet, hvor "Kuning Eric word slawin til ridder i Nyburg af margreue Otto, sin mothær brothær".³²

III Rumelands mæcen

Hvad der ligger bag *Spruch*-digterens nødvendigvis flertydige allusioner og antydninger, dvs. hvilken funktion stroferne skulle have i datidens politiske spil, lader sig kun entydigt bestemme, når man ved, hvem der har bestilt dette arbejde. Derom findes der mange mere eller mindre overbevisende formodninger. Hertug Valdemar³³ eller drost Peder Nielsen Hoseøl³⁴ skal ved hjælp af Rumelands tyske sange have forsøgt at trække den unge konge bort fra stormandsoppositionens side og dermed fra faderens påståede adelsvenlige politik, eller hoffets engagement af Rumeland ses i forlængelse af Erik Klipping's påståede forkærlighed "for tyske minnesangere" og hævdes at skulle "frempiske en folkelig ophidselse mod morderne fra Finderup".³⁵ I denne forbindelse er det på sin plads at fjerne blikket fra den danske historiske sammenhæng og igen at kigge nærmere på Rumeland, *Sangspruch*-digterens tidligere virkekreds og hans værks overlevering.

Rumelands hyldestsange til forskellige fyrster og herrer³⁶ aflægger indi-

rekte vidnesbyrd om digterens levned og virkekreds. Kun 3 strofer, til hertug Ludvig 2. af Bayern (II,13; VI,9) og kong Rudolf af Habsburg (V,7), antagelig opført i forbindelse med kongevalg og -kroning i henholdsvis Frankfurt am Main og Aachen i 1273, peger i vestlig og sydlig retning. Ellers synes Rumeland at færdes i rigets nord- og østregion, dvs. omkring og øst for Elbe-Saale-linien. I 1274 synger han en lovprisende klagesang over den noget berygtede, røveriske grev Gunzelin 3. af Schwerin (VIII,10), som det fremgår af sangen, efter et længere ophold sammesteds. 2 hyldeststrofer (II,12; VI,5) og en sørgesang (VIII,4) er om Gunzelins tugtemester, hertug Albrecht af Braunschweig (d. 1279), Margrethe Sambirias fætter og berygtede rigsforstander (1261/62) og Erik Klippings udenrigspolitiske allierede.³⁷ To adelsmænd fra Mecklenburg, herrerne Zabel af Redichsdorp og Zabel af Plawe, må dele et hyldestdigt (VIII,12) mellem sig. Fra 1274 til 1285 optræder de flere gange som vidner på dokumenter, udstedt af markgreverne af Brandenburg, den første eksplicit som deres vasal.³⁸ Fra 1278 stammer klagesangen over den vendiske hertug Barnim 1. af Stettin og Pommern (II,14.15), i tredje ægteskab gift med en datter af markgrev Otto 3. af Brandenburg.

Relationerne mellem Braunschweig og Danmark er i midten af 1280'erne af ældre dato. De blev begravet med hertug Albrecht. Derfor er det mindre sandsynligt, at Rumeland har fået kontakt med Danmark ad denne vej. Derimod er det påfaldende, at flere af hans påviselige velyndere har relationer af den ene eller anden art – geografiske, lens- eller slægtsmæssige – til markgrevs-kabet Brandenburg. At dette imidlertid ikke er en tilfældig iagttagelse, viser et blik på overleveringen af Rumelands digtning.

I modsætning til den allerede nævnte Manesse-codex fra det tyske sprogområdes sydvestlige hjørne stammer den øvrige tidlige overlevering (ca. 1300-1350) fra det yngre, nord- og mellemtyske litteraturlandskab (groft sagt fra regionen nord for Mainfloden). Det drejer sig igen om repræsentative pergamenthåndskrifter af adelig proveniens: Maastricht- samt Wolfenbüttel-fragmentet³⁹ og – med det sidste nært beslægtet – Jena-håndskriftet, der som det eneste indeholder de her omhandlede strofer. Dette håndskrift overleverer fortrinsvis *Sangspruch*-digtning især fra de nord- og mellemtyske regioner i et mellemtysk skriftsprog på nedertysk substrat.⁴⁰ Rumeland hører hjemme i dette litteraturlandskab. Hans sprog viser, at han stammer fra det nedertyske område og at han formodentlig i den tilgrænsende østmellemtyske region

(Thüringen, Sachsen, Sydbrandenburg) har lært højtysk, der også i det neder-tyske område overvejende gjaldt som litteratursprog.⁴¹

At Rumelands virkekreds lå omkring og øst for Elbe-Saale-linien, sandsyn- liggøres ikke bare gennem hans allerede nævnte mæcener og hans sprog, men også af ham selv i den førnævnte polemik imod "swaberen" Marner (s.o. s. 37f.), hvor Rumeland forsvarer "sachsernes" digtekunst og sprog over for den ældre sydtyske tradition.

Den stort anlagte kostbare samling af denne regions *Sangspruch*-digtning, Jena-håndskriftet (III.) kan kun tænkes iværksat ved et af den østlige regions mere velhavende fyrstehoffer. En velbegrundet antagelse, generelt accepteret af den nyere forskning,⁴² peger på hertugen af Sachsen-Wittenberg, askani- eren Rudolf 1. (1298-1356) som ophavsmand. Han kunne bl.a. gribe tilbage til et rigt materiale, arvet fra den i 1320 uddøde brandenburgske linie af huset Askanien, markgreverne af Brandenburg. Disse har i flere genera- tioner været kendte som litteraturyndere. Digtere, der er repræsenteret i Jena-håndskriftet, som Tannhäuser (s.note 35), Meißner, Goldener og Hermann Damen (s.note 33) lovpriser Johan 1. (1233-1266), Otto 3. (1233-1267), Otto 5. (1267-1299), Albrecht 3. (d.1300) og hovedpersonen, den allerede nævnte digterven og minnesanger Otto 4. (1266-1308).⁴³

Modstridende interesser i Østersø-politikken har ikke forhindret, ja måske endda befordret de traditionelle dynastiske forbindelser mellem huset As- kanien og den danske kongeslægts Christoffer-linie. Således var Erik Klip- pings søster Mechtilde gift med Albrecht 3., Valdemar Sejrs datter Sofie med Johan 1. og dermed moder til Otto 4., hvis halvsøster Agnes igen blev gift med Erik Klipping, der fra 1262 til 1264 ifølge det forlig, markgrev Johan tilvejebragte mellem Margrethe Sambiria og de holstenske grever, måtte opholde sig i Brandenburg som gidsel.⁴⁴

Disse forbindelser har givetvis også befordret udveksling og inspiration inden for den høviske repræsentation og underholdning. Ellers ville en opfø- relse af tyske sange ved det danske hof have været mindre tænkelig.⁴⁵ Således kunne man godt tænke sig, at Rumeland er kommet til det danske hof ad denne vej. Der mangler ganske vist et direkte belæg for, at Rumeland har digtet for det brandenburgske hof, regionens litterære center, hvor materialet til Jena-håndskriftet, heriblandt Rumelands værker, blev samlet. Men måske fandtes sådant et hyldestdigt til markgreverne på det blad, som er klippet ud

midt i Jena-håndskriftets Rumeland-afsnit.⁴⁶

Giver de overleverede hyldestdigte således kun et utydeligt fingerpeg om Rumelands mæcen i midten af 1280'erne, så kan en sammenlægning af alle samlede indicier dog føre til følgende antagelse, der har en vis sandsynlighed for sig. Rumeland stammer fra og er uddannet i en region, hvis litterære center er Brandenburg. Han er en vigtig repræsentant for denne egns nyopblomstrede *Sangspruch*-digtning og således med i Jena-håndskriftet, hvis materiale antagelig blev samlet ved hoffet i Brandenburg, højst sandsynligt med den litterært interesserede markgreve Otto 4. som initiator. Denne og hele det askanske hus har traditionelle og aktuelle slægtsbånd og dermed selskabeligt samkvem med det danske kongehus, især Christoffer-linien. Otto 4., søn af en Valdemardatter og enkedronning Agnes' broder opholder sig efter kongemordet i Danmark,⁴⁷ i hvert fald på danehoffet i Nyborg, hvor han muligvis er med i dommernævnet⁴⁸ og hvor han slår sin nevø til ridder.

Rumeland, en repræsentant for den form for høvisk digtning, der højst sandsynligt nød markgrev Ottos særlige bevågenhed, opholder sig på denne tid ligeledes ved det danske hof. Han forfatter tre *Sangsprüche* på tysk, der i den givne situation tydeligt går Christoffer-slægtens ærinde. Meget taler for, at markgreven, der som digter og digtermæcen troede på sangens magt, tog digteren med på sin rejse som en lidt eksotisk frændegave. Tydeligst er det vel ved ridderslaget, hvor kongens morbroder ikke bare står for ritualet, men også kommer med en festsang (V,8). En bevarelse af kongemagten i Christoffer-slægtens hænder og en forhindring af adelsoppositionens håndfæstningspolitik lå i både den danske kongefamilies og brandenburgernes interesse. Markgrev Ottos rejse havde således til formål at hævde disse interesser ved politisk-taktisk indvirken.⁴⁹ Rumelands opgave var det at støtte disse bestræbelser med digterens propagandistiske appel til følelserne og ved at indordne begivenhederne og reaktionerne derpå i den datidige adels ridderlige normunivers af troskab og ære, refærd og frelse. Derfor synger han dem denne sang.⁵⁰

Noter

¹ "Mordet i Finderup lade" blev sendt 8.-11.5. 1989. Manuskript og instruktion: Esben Højlund Carlsen, sanger: Erik Grip, historie-eksperter: Ole Fenger, Ebbe

- Kløvedal Reich, Kai Hørby, Erik Kjersgaard og Helge Paludan.
- ² Det sidste synes at være en videreudvikling og samtidig en forkortelse af det fantasirige billede, som Ebbe Kløvedal Reich med digterens frihed tegner i sin anti-EF-roman *Festen for Cæcilie* (1979). København 1985, s. 64 ff.: Rumeland, der har lært sig dansk hos Margrethe Sambiria i Rostock, leder en minnesangerskole ved hertughoffet i Slesvig og vender sig fra den noget kvindagtige minnesang til mandig og folkelig politisk lyrik.
 - ³ Jacob Grimm, *Deutsche Rechtsaltertümer*, 4. udg. (1899). Darmstadt 1965, bd. 2, s. 334; som skældsord: *Fastnachtspiele aus dem 15. Jahrhundert*, udg. af Adalbert v. Keller (1853). Darmstadt 1965, bd. 1, nr. 31 (s.254, vs. 30). – Der findes også en sydtysk *Spruch*-digter af samme navn, men med tilføjelsen "fra Svaben", jf. ill. 2, sp. til højre.
 - ⁴ Et tilsvarende regnskabsnotat ang. digteren Frauenlob: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, 2. udg., bd. 2 (1980) sp. 866.
 - ⁵ Udgave: *Minnesinger*. Deutsche Liederdichter des 12., 13. und 14. Jahrhunderts, udg. af Friedrich Heinrich v.d. Hagen (1838-1861). Aalen 1963, bd. 3, s. 52-68; bd. 2, s. 367-371; hertil korrigerende: Friedrich Panzer, *Meister Rûnzlants Leben und Dichten*. Diss. Leipzig 1893; udvalg med moderne tysk oversættelse: *Gedichte von den Anfängen bis 1300*, udg. af Werner Höver og Eva Kiepe (Epochen der deutschen Lyrik 1). München 1978, s. 371-382; melodierne: *The Art of the Minnesinger. Songs of the 13th century*, udg. af Ronald J. Taylor. Cardiff 1968, bd. 1, s. 58-68; bd. 2, s. 93-104. – Min strofenummerering i det følgende efter *Minnesinger*, bd. 3: Romertallet betegner strofeform og melodi (*Ton*), det følgende arabertal strofenr. – begge dele efter Jena-håndskriftets (s.n. s. 14) rækkefølge.
 - ⁶ *Minnesinger* (s. note 5), bd. 2, s. 368 ff., II, V og VI; *Gedichte* (sm. st.), s. 372 f.
 - ⁷ En af de første og i kraft af sine invectiver mod paven kendteste *Sangspruch*-digtere var Walther v.d. Vogelweide, sml. f.eks. H. Bach, *Middelalderens tyske Litteratur*. København 1948, s. 177 ff.
 - ⁸ Først videreførelsen af det 13. åhundredes mesterkunst i det 15. og 16. århundredes mestersang var overvejende lægmandskunst, sml. Reinhold Schröder, Den tyske mestersang og reformationen, *Dansk Teologisk Tidsskrift* 51 (1988) 182-203.
 - ⁹ Oversættelse: *Gedichte* (note 5), s. 375 f.; fortolkning: Burghart Wachinger, *Sängerkrieg*. München 1973, s. 164-169.
 - ¹⁰ Gustav Roethe, med sin ellers meget instruktive artikel "Rumsland" i *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 30 (1890) s. 97-100 en typisk repræsentant for den ældre forskning, tilskriver det digterens nordtyske mentalitet ("nøgtern", "fantasiløs", "hyggelig", "folkelig", "realistisk"; s. 98).
 - ¹¹ *Der Marnner*, udg. af Philipp Strauch (1876). Berlin 1965, XIII,3 og XV,5.

- ¹² Tekst og tolkning: Wachinger (note 9), s. 176-179. VIII,3,3 f.: *nû lobe den Mîsner, der kan mê / wen du: er lîset in buochen* og vs. 9-11: *Von Wirzeburch meister Conrât, / der besten singer einer, / der schrift in buochen kunde hât.*
- ¹³ Oversættelse: *Gedichte* (note 5), s. 376 f.
- ¹⁴ Kai Hørby, *Status regni Dacie*. København 1977, s. 74 synes at regne med, at de 5 strofer danner et kvad, hvilket er ganske umuligt p.g.a. såvel forskellige strofeformer og melodier som den håndskriftlige overlevering og indholdet.
- ¹⁵ Den middelhøjtyske tekst efter *Die Jenaer Handschrift*. Mit einem Anhang: Die Basler und Wolfenbüttler Fragmente. Faksimile udg. af Helmut Tervooren og Ulrich Müller. Göppingen 1972, fol. 58rb, 62^v og 56^{rb/va} med følgende forandringer, der tilnærmer teksten et moderne skriftbillede: moderne tegnsætning; lange vokaler gengives med cirkumfleks, håndskriftets v, v̄ med henholdsvis u, ü og û, iv med û, y med i, i med henholdsvis i og j; kursivering angiver en emendation af håndskriftets læsemåde. – Håndskriftets z læses som nyhøjtysk s, tz som z. – Melodiernes transskription efter Taylor (note 5), bd. 1, s. 63 f., 67 og 62 f. Se tillæg, s. 56-58.
- ¹⁶ Jf. *Alle Künige* i vs. 1.
- ¹⁷ Hørby (note 14), s. 56. Selv om landefredsforbundet ved siden af Norge især er rettet mod Brandenburg, er dets initiator ligesom de brandenburgske markgrever fra huset Askanien, hertug Johan 1. af Sachsen, hertil også n. s. 49.
- ¹⁸ Sml. str. VI,10, vs. 4 med *Diplomatarium Danicum*, 2. række, bd. 3, udg. af Adam Afzelius og Franz Blatt. København 1939, nr. 62 (s. 67-73), jf. Hørby (note 14), s. 75 f. – Andre, måske ikke tilfældige paralleller: strofens stænderrække vs. 1-3 sammenlignet med traktatens ofte gentagne optælling af dens implicerede: *duces, principes / domini, comites, domicelli / universi fideles, vasalli, milites / armigeri / universi Christi fideles / rurenses, villani / incolæ / homines*; vs. 12: *vientlichen* sammenlignet med *Diplimatarium*, s. 70, lj. 20 f., 22, 30 f.: *sicut hostis / pro hoste tenere/reputare*.
- ¹⁹ *Diplomatarium* (note 18), s. 70,5-33; Hørby (note 14), s. 75 og s. 76 f. om enkedronningens takkebrev til Lübeck desangående.
- ²⁰ Hørby (note 14), s. 74-76; Hugo Yrwing, *Kungamordet i Finderup*. Lund 1954, s. 183 f., se også n.s. 50 – Kong Rudolf var ikke, som Kløvedal Reich (note 2), s. 372 ff. fremstiller det, tilstede i Nyborg.
- ²¹ Hørby (note 14), s. 76.
- ²² Også hvis man tilslutter sig Yrwings overvejelser (note 20), s. 162-167 over herredagen i Skælskør, indsnævres tidsrummet, så det ender i april 1287.
- ²³ Oversættelsen hos Erik Arup, *Danmarks historie*, 2. bog. København 1932, s. 27: "Nu vil de også gerne have, at den unge konge skal stå på deres side." svarer ikke

til den middelhøjtyske tekst.

- ²⁴ *loch* er i den middelhøjtyske tekst et uforståeligt fremmedord, en kombination af olddansk *logh* og middelnedertysk *lach* 'lov'; se også n. s. 48. Ordvalget forudsætter igen Rumelands tilstedeværelse i Danmark.
- ²⁵ En konge som *knecht* er kun tænkelig i minnesang eller, som her, i religiøs sammenhæng, jf. Es. 42,1; 53,11; Fil. 2,7; *Altdeutsche Predigten*, udg. af Anton E. Schönbach (1886). Darmstadt 1964, bd. 1, s. 82,39- 83,3; 83,17-21. Sml. også kalkmalerierne i korsskæringens hvælvning i S. Bendts Kirke i Ringsted. De er formodentlig stiftet af dronning Agnes og fremstiller valdemarernes værnehelgen Knud Lavard (vestkappe) mellem en *Ericus rex, dei carus amicus*, og Erik Klipping's enke (syd- og nordkappe). *Danmarks Kirker*. Sorø Amt, bd. 5,1, København 1936, s. 138 (med fig. 25) identificerer den fremstillede konge som Erik Plovpenning, hvis død er fremstillet i småbilleder, der flankerer de store figurer i vest- og nordkappen. I storfigurerne's kontekst er en indirekte hentydning til Erik Klipping ikke udelukket. Martyrtitlen *amicus dei* passer på begge konger. Lignende overvejelser hos Søren Kaspersen, Kalkmaleri og samfund 1241-1340/50, *Kulturblostring og samfundskrise i 1300-tallet*, udg. af Brian Patrick McGuire. København 1979, s. 108-165, her s. 116-122.
- ²⁶ Anderledes Karl Müllenhoff, *Mittelhochdeutsche Gedichte an nordelbische Herren, Nordalbingische Studien* 3 (1846) 91-102, her s. 96.
- ²⁷ Den samme datering ville også fremkomme efter Yrwing (se note 22), idet han antager, at man i april på herredagen i Skælskør bestemte, hvem der skulle anklages.
- ²⁸ Mest overskueligt hos Yrwing (note 20), s. 146-148.
- ²⁹ *Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearkiv*, bd. 2, København 1856-1860, s. 5-9. – Hverken her eller i det følgende kan Rumeland have haft hertug Valdemar for øje.
- ³⁰ *Aarsberetninger* (note 29), bd. 5 (1871-1875), s. 15 f.; jf. den udførlige redegørelse hos Yrwing (note 20), s. 180-185.
- ³¹ Arild Huitfeldt, *Danmarks Riges Krønike*, bd. 2 (1601). København 1977, s. 2. – Endda Yrwing (note 20), s. 167 anser episoden for at være "tillrättalagd". Til polemikken om Huitfeldt mellem Yrwing og Niels Skyum Nielsen henvises hos Hørby (note 14), s. 163, note 83.
- ³² Ryde-Årbogen på Dansk I (fra omkr. 1400) i: *Gammeldanske Krøniker*, udg. af M. Lorenzen. København 1887-1913, s. 61-134, her s. 130: det drejer sig om Otto 4. af Brandenburg.
- ³³ Yrwing (note 20), s. 186. Hans formodning bygger alene på, at Müllenhoff (note 26), s. 98 lige efter Rumelands digte byder på et ifølge ham samtidigt, men i

virkeligheden kun usikkert daterbart panegyrisk digt af *Sangspruch*-digteren Hermann Damen, rettet til en hertug af Slesvig, med stor sandsynlighed Valdemar 4.

³⁴ Arup (note 23), s. 27.

³⁵ Erik Kjersgaard, Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448. *Danmarks historie*, bd. 4, København 1970, s. 118 og 131 bygger her formodentlig på et sted i Tannhäusers (digtede ca. 1227-ca. 1266) VI. *Leich*, hvor en *Êrich ûz Denemarkenlant* prises for sin trofasthed og gavmildhed. Müllenhoff (note 26), s. 94 identificerer denne *Êrich* med Erik Klipping, hvorimod den nyere forskning med gode grunde tænker på Erik Plovpenning, jf. sidst Joachim Bumke, *Mäzene im Mittelalter*, München 1979, s. 570-575 (tekst, spec. str. 14), s. 176 ff., spec. s. 185-187, 227 f. – En "folkelig ophidselse" ved hjælp af en tysk sang forekommer heller ikke sandsynlig.

³⁶ De i det følgende nævnte tekster findes overskueligt samlet og med henvisninger til kommentarer hos Bumke (note 35), s. 614-621 og er delvis oversat i *Gedichte* (note 5), s. 374, 380 og 382.

³⁷ Forholdet munder ud i en ikke effektueret ægteskabsaftale i 1278, Yrwing (note 20), s. 28-34; Hørby (note 14), s. 29-33.

³⁸ Panzer (note 5), s. 14 f.; markgreverne er Albrecht 3. og Otto 4.

³⁹ Maastricht-fragment: Helmut Tervooren og Thomas Bein, Ein neues Fragment zum Minnesang und zur Sangspruchdichtung: *Zeitschrift für deutsche Philologie*, bd. 107 (1988) 1-26; Wolfenbüttel-fragment: *Jenaer* (note 15), tillæg, s. (2).

⁴⁰ Heriblandt som tillæg også sange af en vis Wizlav, som efter manges mening er identisk med fyrst Witslav 3. af Rygen (Bumke (note 35), s. 255 med note 44), hvis fader, en af landefredsforbundets fyrster, som dansk lensmand i forår 1287 opholdt sig i enkedromningens nærhed, jf. Yrwing (note 20), s. 159 f.

⁴¹ Panzer (note 5), s. 25-33.

⁴² Erdmute Pickerodt-Uthleb, *Die Jenaer Liederhandschrift*. Göppingen 1975, s. 252-258 og Burghart Wachinger i: *Verfasserlexikon* (note 4), bd. 4 (1983) sp. 512-516.

⁴³ Bumke (note 35), s. 225-227.

⁴⁴ Hørby (note 14), s. 31 f. – Også Erik Plovpenning's hustru Jutta af Sachsen hører til det askanske hus (jf. s. 49 ovenfor og note 17). Muligvis fra bryllupsåret 1239 stammer et digt af Reinmar af Zweter, hvor Erik Plovpenning efter Roethes tolkning foreslås som tysk modkonge, jf. Bumke (note 35), s. 589 f. Det er imidlertid på ingen måde nødvendigt at antage, at Reinmar har opholdt sig i Danmark.

⁴⁵ Der findes ingen samtidig dansk oversættelse af stroferne, ej heller bærer den tyske tekst præg af at være oversat fra dansk. – Den i perioden stærke indflydelse fra tysk er ikke højtysk, men nedertysk, jf. Peter Skautrup, *Det danske Sprogs Historie*, bd. 1, København 1944, s. 183 f., 187-189 og 308 f.

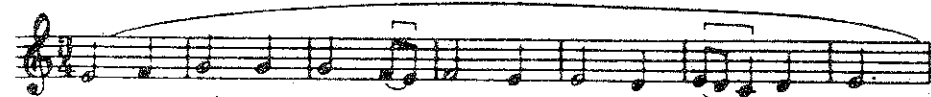
⁴⁶ Lakunen befinder sig mellem fol. 57/58 midt i *Ton* VI og omfatter 6 str. mellem de

fragmentariske str. VI,7 og 8. Panegyrik findes i str. VI,5 (Albrecht af Braunschweig) og VI,9 (Ludvig af Bayern). Str. VI,10 omhandler Erik Klippings mord.

- ⁴⁷ Bortset fra dagen for ridderslaget (s.o. s. 47) og den 29.5., hvor Ottos tilstedeværelse er påviselig gennem et brev af Erik Menved, findes der ikke nogen oplysninger om markgrevens tilholdssted mellem 10.1. (Tangermünde) og 5.6.1287 (Grömitz, Lübecker-bugt), jf. *Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause*, bearb. af Hermann Krabbo og Georg Winter. Berlin-Dahlem 1955, nr. 1416-1424. – I dokumentet fra 5.6. afgiver markgreverne Otto 4. og Konrad 1. en erklæring om at være loyale over for den danske formynderregering i behandling af de fredløse. Ordvalget er "i nærmeste overensstemmelse med landefredsforbundets", Hørby (note 14), s. 76 f.; jf. o.s. 40 med noterne 17 og 18.
- ⁴⁸ Selv om man kan stille sig tvivlende over for denne oplysning i Huitfeldts form, siger den alligevel noget om markgrevens mission, jf. Yrwing (note 20), s. 183 f.
- ⁴⁹ Dermed være ikke sagt, at alle politiske foranstaltninger, der muligvis er berørt af Rumeland (tiltale, landefredsforbund, romerret, bandlysning), går tilbage til Ottos indflydelse.
- ⁵⁰ Str. VI,10,14. – Ganske vist har kongepartiet fået sin vilje, men om Rumelands tyske sange har medvirket dertil, må forblive et åbent spørgsmål. De er i hvert fald ikke overleveret eller bevaret i Danmark. – I en tid, hvor de undervisningsmæssige forudsætninger for en videnskabelig beskæftigelse med emner som det her behandlede mere og mere bliver fjernet fra universiteternes filologiske studier, tænker jeg tilbage på emneøvelsen "Mittelhochdeutsche Dichter an dänischen, nord- und ostdeutschen Höfen", hvor jeg havde lejlighed til at diskutere de her berørte problemer. Jeg vil gerne takke alle deltagerne, især exam.art. Gitte Bernsten Høyer, exam.art. Lene Karlsen og marketingskoordinator, cand.mag. Carl Ambjørn. Min kollega dr.phil. Steffen Arndal takker jeg for gennemlæsning og drøftelse af det danske manuskript.

Tillæg: Melodierne

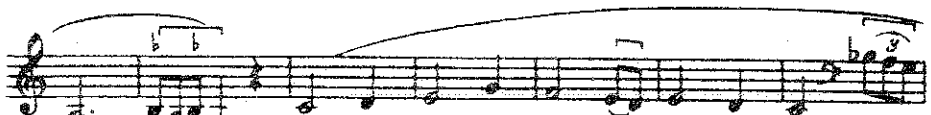
Spruch VI,10: Opråb til at angive morderne.

Al - le künige, vürsten, her - ren, rit - ter, kna - ben, knech -
Nüchel - fet re - chen uns den mort durch gol und durch daz rech -

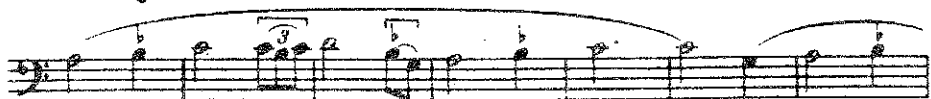
te / in tzwēnundsibentzich sprā - chen, ju - den, hei - den, kri - sten,
te / vil mê wen durch des künin - ges töt, daz recht ge - richt er -

al - le / pfaffen un - de lei - en, lantge - bür, al -
schelle / dem künin - ge, dem sîn sel - bes volc mortlî - chen

menschendiet, / Ge - trü - wenten - sche Lü - te, re - chet
töt ge - riet. /

û - wern künine, des habet ir lob und ê - - re. / die mor - der

mel - det un - de spre - chet / an ir lîb, daz sich ir

heil vur kē - - re. / swelch tenscher wil un - sculdich sîn, der

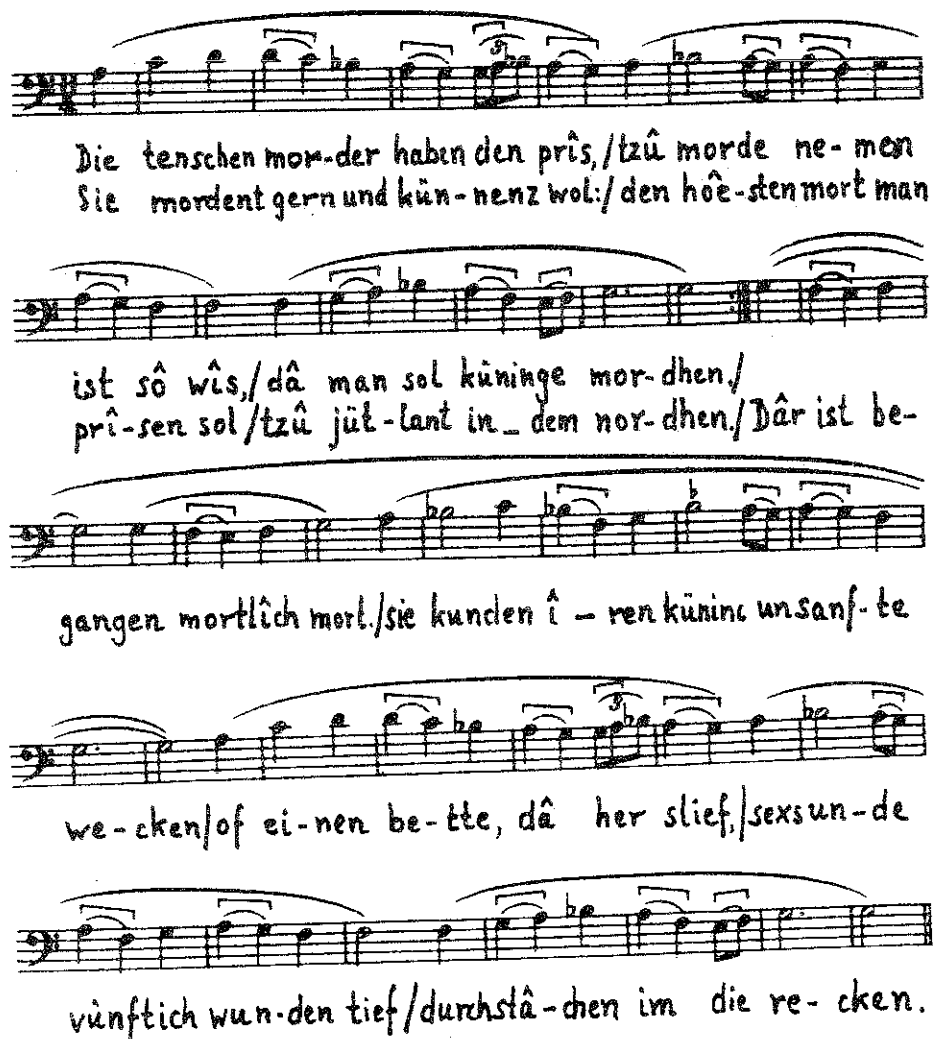

tû, daz ich in lê - re. / der sol die morder hel - fen

tel-gen vîent-lîchen sê-re_, / daz ir la-ster
mê-re./dâ-von sing ich û diz liet.

Spruch X,3-5: Mordernes forbandelse.

Die tenschen mor-der haben den prîs, /tzû morde ne-men
Sie mordent gern und kün-nenz wol:/ den hôe-sten mort man
ist sô wîs, /dâ man sol künînge mor-dhen,
prî-sen sol /tzû jüt-lant in dem nor-dhen./ Dâr ist be-
gangen mortlîch mort./sie kunden î - ren künînc unsanf-te
we-cken/of ei-nen be-tte, dâ her slief, /sexsun-de
vünftich wun-den tief /durchstâ-dhen im die re-cken.

Spruch v,8: Lovprising af Kong Menved.

Got in vil hô - hen vreuden — saz —, / dô her sô
Daz im in sî - ner kin - des — jugent / ge - brichet

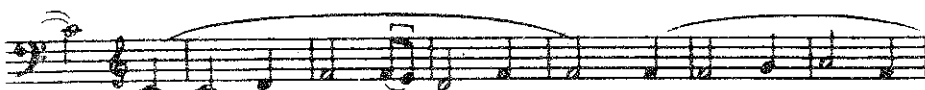
lanc, sô grôz, sô breit, sô rî - che maz / daz lob, daz
nicht ein hâr an vul - ler man - nes tugent. / nû scouwet

an dem e - de - len künigin - schî - net, /
wie er sich nach ê - ren pî - net! / Jâ her mac ê - rîch

hei - zen wol: / sîn lîb, sîn mût, sîn hertz ist — ê - ren rî -

che. / nie vûr man ê - ren vart sô vol / bî maniger tzeit daz

sprech ich si - cher - lî - che, / Sô der von te - ne - mar - ken -

lant, / der jun - ge künig, der nâch dem al - ten ist ge -

nant, / ein ê - rîch nach dem an - de - ren künig ê - rî - che.

Meningsdannelse og mytedannelse i marsk Stig-viserne

Af Leif Søndergaard

Siden Svend Grundtvig udgav marsk Stig-viserne i tredje bind af DgF i 1858 (DgF, nr. 145 A-O), har viserne været endevendt af filologer, historikere, folkemindeforskere og litteraturhistorikere igen og igen. Med god grund. De udgør den største og mest alsidige samling af *historiske viser*, som udspringer af én bestemt begivenhed: mordet på kong Erik Klipping 22. november 1286 – og omstændighederne omkring det.

Ingen har anfægtet Grundtvigs udgivelse og opdeling af viserne i seks grupper: 1) A/B, 2) C/D/E, 3) F/G, 4) H/I, 5) K, 6) L/M/N/O (Vedels visecyclelen). Kun Helge Toldberg forsøger at skyde DgF nr. 179 ind som 145J.¹ Derimod har der hersket uenighed om kronologi og traditionsudvikling i forholdet mellem A-versionen og viserne C-K. Det er Grundtvigs opfattelse, som kun Sophus Larsen fastholder i grundtræk, at A er den oprindelige vise, som danner udgangspunkt for de øvrige.²

Allerede A.D. Jørgensen anfægter denne opfattelse, idet han mener, "(...) at hver opfattelse har fremstillet hele rækkefølgen af begivenheder, så langt som den, netop ifølge vedkommende opfattelse, hørte til sagen; derved fremkommer der *forskellige helheder*, som må betragtes hver for sig."³ Det er denne opfattelse, senere forskere med ganske få undtagelser bygger på.⁴ Diskussionen drejer sig i stedet om den tidsmæssige placering af de forskellige visegrupper, om forholdet mellem dem og traditionsudviklingen frem til visernes optegnelse i slutningen af 1500-tallet.

H. Grüner-Nielsen indtager den mest skeptiske holdning: "(...) de bevarede Opskrifter er i Antal for ringe til, at det er muligt med Sikkerhed at skitsere Digtingens Udviklingshistorie." Alligevel er de gængse synspunkter efter min opfattelse holdbare for de fleste visegruppers vedkommende:

- F/G er politiske viser, digtet i vinteren 1286-87.
- C/D/E hører hjemme på stor afstand af de historiske begivenheder.
- A/B sammenfatter og bearbejder på hver sin måde tidligere versioner (+K).

Viserne H/I rejser de største problemer. Allerede Axel Olrik placerer H/I som en politisk vise, digtet o. 1290 om, hvordan marsk Stig bliver uskyldigt dømt på Danehoffet i pinsen 1287 og bygger borgen på Hjelm 1290. Også Recke mener, at visen hører hjemme på et tidligt tidspunkt, før mytedannelsen omkring marsk Stig sætter ind. Med Erik Dals ord: "Den lille ballade turde være skrevet endnu i marskens levetid (...)", dvs. før hans død i 1293. Helge Toldberg daterer H/I til perioden 1320/26 p.g.a. den positive omtale af Christoffer, som efter hans opfattelse kun er tænkelig i hans regeringstid 1320-26.⁵

Toldbergs datering virker hasarderet, når vi tager i betragtning, at navne i traditionsudviklingen ofte skydes ind i sammenhænge, hvor de historisk set ikke hører hjemme. Det gælder også for marsk Stig-viserne, hvor hertug Knud nævnes som kong Eriks søn (G), og hvor drost Ove anklages for at ligge med dronningen, mens Peder Hoseøl er den eneste, der kan være tale om (I). Johs. Steenstrup placerer H/I sammen med C/D/E som *forførelsesviser*, og det er netop min opfattelse, at H/I hører hjemme i forlængelse af C/D/E – dvs. sent i traditionsudviklingen på grund af den måde, de behandler forførelsesmotivet på.⁶ Jeg skal argumentere nærmere for det synspunkt senere.

Visernes tidsmæssige placering og deres rækkefølge i traditionsudviklingen er et vigtigt led i forståelsen af *visernes funktion*. Thorkild Knudsen anlægger et funktionelt synspunkt i sin artikel om "Arbejdsviser og danseviser", hvor han påpeger, at det lange omkvæd, bredde i handlingsforløbet og flydende fortælletempo gør visen velegnet som danseviser, mens arbejdsviser og underholdningsviser har andre karakteristiske tekst- og melodiforløb.⁷

De historiske viser er hverken danse- eller arbejdsviser. Alligevel kan den samme synsvinkel med fordel bruges på de historiske viser. Den sammenhæng viserne fungerer i, bestemmer deres karakter. Vi kan skelne mellem tre forskellige grupper, hvor viserne varetager forskellige opgaver:

1. *politiske viser*, som tager stilling til historiske begivenheder og ønsker at gribe ind i det videre forløb ved at påvirke meningsdannelsen. (marsk Stig-viserne F/G).
2. *underholdende viser*, hvor motivet (elskov, forførelse, jalousi, forrædderi, hævn eller lignende) dominerer i forhold til historiske personer og begivenheder (marsk Stig-viserne C/D/E og K/I i det hele taget de fleste danske historiske viser).

3. *nationale viser* om historiske personer og begivenheder, digtet ind i en aktuell situation med nationalt sigte (Niels Ebbesen-visen).

Forskningen har hidtil kun i ringe omfang skelnet mellem de forskellige typer af historiske viser og deres specifikke funktioner i bestemte sammenhænge. Det har ført til forkerte konklusioner og ubegrundede generaliseringer. Niels Ebbesen-visen har været opfattet som politisk vise fra 1340, bl.a. af Hans Brix, der taler om et "folkeligt Heltedigt." – mens Iørn Piø ved at sammenligne variationer i A/B/C/D/E-versionerne påviser, at der må foreligge ét fælles forlæg, formentlig et skillingstryk fra begyndelsen af 1500-tallet, måske skrevet af Christiern Pedersen.⁸ Dvs. at visen rykkes fra gruppen af politiske viser til gruppen af nationale viser med alt, hvad det indebærer.

Historikerne har været tilbøjelige til at kæmpe samtlige historiske viser over én kam. For dem har spørgsmålet været: i hvilken udstrækning kan historiske viser bruges som kilder til belysning af historiske begivenheder? A.D. Jørgensen forsøger tidligt at fastlægge, hvor *det historiske* hører op, og hvor *det digteriske* begynder. Han mener, at begivenheden er grundlaget i hovedtræk, mens folkevisesangeren har sin digteriske frihed i detaljerne.⁹

Denne opfattelse er gældende indtil Erik Arup i 1932 totalt afviser at bruge folkeviserne, som end ikke nævnes i hans udgave af Danmarks-historien.¹⁰ Efter at Arup på den måde har udskilt viserne fra de historiske kilder: dokumenter, annaler og krøniker, er Ernst Frandsen ikke sen til at tage dem til sig som *litteratur*: "Folkevisens hele Teknik synes i den Grad bundet af bestemte æstetiske Love, at deres Tag i Digteren vistnok er stærkere end Hensynet til de foreliggende Realiteter. Følgen er den ligefremme, at en Folkevise, ogsaa en historisk, i første Linie maa studeres som det Kunstværk, den er."¹¹ Ernst Frandsen lader døren stå på klem, og selv om Arups synspunkt har domineret historikerkredse siden, er debatten om de historiske visers relevans som kilder aldrig helt forstummet.

Svale Solheim mener, fejlen har været at studere historiske folkeviser som om det var historiske krøniker på vers. I de historiske viser – dvs. viserne med rigshistorisk emne – som i andre viser sætter vise-teknikken snævre grænser: "Tendensen til stilisering er sterk, og langt viktigare i komposisjonen er derfor generaliseringer av hendinger og situasjonar til motiv, symbol, plastiske bilete og mennesketypar." Det gælder ikke om at jage historiske detaljer i viserne, men i stedet om at studere visekompositionen: "grunnstemning, oppfatning,

vurdering, karakteristikk av personer, tendens, i det heile det ålmenne reaksjonar på samtidshendingar og samtidstilstand. Resultatet av slike analyser må så jamførast med – og kontrollerast av – historiske fakta." På den måde vil Solheim nå frem til et større indblik i samspillet mellem viser og historisk baggrund.¹²

Niels Kayser Nielsen og Martin Salmonsens ønsker – delvis i forlængelse af Solheim – at rehabilitere folkeviserne som historiske kilder, idet de mener at "(...) folkevisestoffet, eller rettere sagt: dele heraf, i kraft af sit betydningsindhold kan benyttes som historiske kilder, også i deres egenskab af beretningsstof." Efter en litterær analyse af visernes betydningsindhold kan de sættes i relation til andre historiske kilder med det formål at indkredse dele af den historiske bevidsthed.¹³

Mens Solheim stadig taler om viserne som en helhed uden at differentiere forskellige genrer med særlige kendetegn, så taler Kayser / Salmonsens om dele af folkevisestoffet der kan bruges som historisk kilde – uden dog at præcisere hvilke dele. Hvis vi vender os til marsk Stig-viserne, er det F/G, der – med mange modifikationer – kan udnyttes som berettende kilder om mordet på kong Erik. De underholdende viser er uinteressante i denne sammenhæng, og det gælder iøvrigt også de nationale viser.

F/G som politiske viser forholder sig til faktiske begivenheder, som de ønsker at forstå og fortolke, samtidig med at de vil formidle deres forståelse og fortolkning. F/G-viserne har i deres fælles oprindelige skikkelse været samtidig med begivenhederne, men det rejser alvorlige kildekritiske problemer, at viserne først findes bevaret i en form der er tre hundrede år yngre. Der kræves et stort arbejde for at vurdere, hvad der er oprindeligt, og hvad der er koblet til, skudt ud eller bearbejdet i løbet af traditions-udviklingen – i den udstrækning det overhovedet lader sig gøre.

F/G tager stilling til begivenhederne. Allerede Johs. Steenstrups peger på, at digterens holdning præges af hans standpunkt eller tilhørsforhold.¹⁴ Denne stillingtagen kan betyde, at viserne giver et fortegnet billede af begivenhederne, især årsagsforbindelser og sammenhænge, som kan vurderes forskelligt. Hvis vi vil bruge viserne som kilde til forståelsen af de faktiske historiske kendsgerninger må vi være i stand til at tage højde for parti-standpunktets betydning i tolkningen af begivenhederne.

Spørgsmålet er måske, hvor meget der bliver tilbage af F/G-viserne, når de

Der er så mange i Danmark, som alle er ^{flotte} vrede.
De røde dem til Ribe og lod dem belæde skov
Nu stander landet i vrede!
Erik Klipping myrdes, Sankt Ceciliæ nat 22-11-1286

7+7+7+7

2+7+7+7

Illustration: Per Melis Jensen

har passeret gennem disse filtre. Men Kayser/Salmosen antyder, at viserne kan udnyttes som kilder på andre måder: til at fortælle om den historiske bevidsthed – og de tager selv forholdet mellem slægt og kongemagt op. Hvis viserne ikke fortæller ret meget om de faktiske historiske forhold, så siger de derimod en del om en bestemt holdning til begivenhederne, d.v.s. de bliver *kilder til forståelse af meningsdannelsen* i kølvandet på mordet.

Kayser/Salmosen stiller sig tilfreds med, hvad der med rimelighed kan siges om *nogle* folkeviser og deres grundsyn. De mener ikke som tidligere forskere frem til og med Solheim, at vi kan nå frem til nogen synteseopfattelse.¹⁵ Der er intet enkelt synspunkt, der kan udtømme hverken de politisk-historiske viser som helhed eller de enkelte marsk Stig-viser F/G. De kan analyseres som litteratur af en bestemt genre (politiske viser), som kilder til forståelsen af de historiske begivenheder, som kultur- eller mentalitetshistoriske kilder – alt efter hvilke aspekter, vi hæfter os ved.

Viserne C/D/E (og H/I) er nok ubrugelige som kilder til kongemordet – men til gengæld kan de give os værdifulde vink om interesser og tænkemåder blandt jævne folk, der lytter til sangerens fremførelser. Bag viserne ligger en række begivenheder fra 1286 og frem, der har været oplevet som spændende og interessante: et uopklaret kongemord, en fredløshedsdom over otte navngivne personer på Danehoffet, deres flugt til Norge, deres plyndringstogter og marsk Stigs borgbyggeri på Hjelm.

Dertil kommer *mytedannelsen* i C/D/E, der samler sig om én morder, mens de andre dømt på Danehoffet glider i baggrunden, og morderen får et klart og forståeligt motiv. På den måde kan myten bringe orden i kaotiske begivenheder, og vel at mærke en meningsfuld orden, der opleves som tilfredsstillende. Myten tilføjer et forførelses- og forrædderi-motiv (kong Erik, der forfører Ingeborg, mens marsk Stig er i leding), et hævnmotiv (Ingeborg, der ikke vil sove med marsken, før han har slået kong Erik ihjel) og et jalousi-motiv (marsken i forhold til kong Erik).

Myten har ikke rod i de historiske kendsgerninger, og kan ikke belægges i samtidige kilder. Hvor kommer den så fra? Og hvad er det for drivkræfter, der kalder den frem? Vi kan skelne mellem en *litterær* og en *social* drivkraft. De forskellige motiver kan samles i ét overordnet motiv: den erotiske trekant. Dette motiv optræder i en række folkeviser i forskellige udformninger, og det tilbyder sig som en tolkningsramme eller et tankemønster, der kan gøre begi-

venhederne forståelige og kæde dem sammen.

Forskellige forskere peger på, at lignende motiver findes i det gamle testaments beretning om kong David, Urias og Batseba, i den antikke fortælling om Tarquinius og Lucretia og forskellige steder i middelalderens litteratur.¹⁶ Ebbe Kløvedal Reich gør opmærksom på, at historien om kong Erik, fru Ingeborg og marsk Stig danner en sund modvægt til den bibelske myte, fordi kongens forrædderi her straffes og den bedragne ægtemand får hævn over sin konge – i modsætning til Urias, der falder på sin post.¹⁷ Her kan vi tale om en social drivkraft: det moralske behov i samfundet for at fordømme utroskaben. Begivenhederne omkring drabet på Erik Klipping og fredløshedsdommen over marsk Stig tilbyder sig som *historisk stof*, myten kan gribe fat i og forme ud fra sit behov.

Selv om de historiske begivenheder, sådan som de tolkes og mytiseres i C/D/E – lægger op til, at marsk Stig dræber kongen, sker det netop ikke i C/D (E mangler slutningen). Ligesom mytens afvigelser fra den historiske virkelighed rummer vigtige meningsfulde pointer, så er det i høj grad betydningsbærende, at marsken ikke slår kong Erik ihjel, men i stedet rider til landstinget for at fremføre sit klagemål (C/D) og opsige sin troskab til kongen (D).

Fra 2. halvdel af 1300-tallet (Valdemar Atterdag) sker der et definitivt skred i retsopfattelsen væk fra slægtens legitime hævn i forbindelse med krænkelser til retsforhold, hvor krænkelser indbringes for tinget til afgørelse.¹⁸ Sådan som marsk Stig skildres i D, står han netop i dette dilemma: på den ene side det gamle æresbegreb og en gammel retsopfattelse i fru Ingeborgs krav om, at marsken skal hævne hende ved at slå kong Erik ihjel – på den anden side en ny moral og en ny retstilstand, der udelukker selvtægt og specielt drab.

Set i denne sammenhæng er det ikke underligt, at marsk Stig står længe og tænker over, hvad han skal gøre. Hans Brix' sarkastiske bemærkning om marskens overvejelser: "En paafaldende reserveret Tilkendegivelse"¹⁹ virker derfor malplaceret. Når marsken vælger at indklage kongen for landstinget kan det være med til at tidsfæste D til et tidspunkt, hvor den nye retsopfattelse er slået igennem, men hvor konflikten med den gamle tænkemåde ikke ligger så langt bagude, d.v.s. slutningen af 1300-tallet eller begyndelsen af 1400-tallet.

C-versionen, der beretter langt mindre udførligt om klagen på landstinget og slet ikke nævner opsigelsen af loyaliteten, betegner formentlig et senere

stadium, hvor den tidsmæssige afstand til konflikten mellem de to opfattelser er vokset. Når A og B begge lader marsk Stig slå kongen ihjel er det udtryk for, at de bliver digtet i en periode, hvor problemstillingen ikke længere er aktuel, og det logiske konsekvente drab kan kobles på handlingsgangen uden problemer.

Sammenfattende kan det siges, at myten bringer mening og sammenhæng i en række kaotiske, modstridende og/eller mangelfulde oplysninger eller rygter – her om mordet, morderen og motiverne. Den er falsk bevidsthed, målt på de historiske kendsgerninger, men et genuint udtryk for den folkelige bevidsthed, hvor motiv og historisk straf løber sammen i en helhedsopfattelse.

Myten udspringer af et folks eller en social gruppes behov for at bringe orden i sin selvforståelse og omverdensforståelse. I denne forståelse er der indbygget normdannende værdier, der kan regulere de samfundsmæssige omgangsformer. I C/D/E er den bærende værdi troskab i ægteskabet, mens overskridelser anses for at være moralsk forkastelige og ægteskabsbryderen for at være straf skyldig, uanset hvor højt i samfundet han er placeret.

Myten kan være i overensstemmelse med de faktiske forhold, men overensstemmelsen er ikke afgørende. Tværtimod er myten ofte betydningsbærende, hvor den afviger fra de historiske kendsgerninger. Derfor er det, som Ebbe Kløvedal Reich skriver: "Det eneste, der kan udviske en myte, der er groet ind i den folkelige bevidsthed, er en modmyte, der er normdannende på en mere brugbar eller moralsk tilfredsstillende måde."²⁰ Når C/D/E lever videre i den mundtlige tradition frem til optegnelsestidspunktet i slutningen af 1500-tallet, må det skyldes, at viserne som helhed giver tilfredsstillende forklaringer på problemer, der fortsat føles påtrængende. Som vi har set, ændres myten på væsentlige punkter (i retsopfattelsen), hvor den ikke længere modsvarer dominerende behov og synspunkter i samfundet.

Selv om viserne F/G oprindeligt har haft det primære politiske sigte at påvirke meningsdannelsen under begivenhedernes udvikling i vinteren 1286-87, må det være andre ting, der sikrer deres overlevelse i traditionen gennem tre århundreder. Fra at være politiske viser, der udspringer af og slår ind i en aktuel situation, antager F/G – i hvert fald efter Erik Menveds fornyede proces og dom 1305 og nedbrydningen af Hjelm 1306 – definitivt en historisk karakter, hvor det politiske budskab træder i baggrunden til fordel for en mere almen problemstilling.

Et senere publikum må hæfte sig ved, hvad der sker, når der er ufred i landet, og der er mange, der vil være herrer i Danmark. Denne problemstilling er brændende aktuel i slutningen af 1200-tallet, hvor kirken strides med kongemagten, forskellige grene af kongeslægten efter Valdemar Sejrs kæmper mod hinanden, stormændene udfordrer kongens stilling (håndfæstningen 1282) og almuen gør oprør (kådkarlene i 1256). Ingen konge i 2. halvdel af 1200-tallet dør en naturlig død. Men problemstillingen mister på intet tidspunkt gennem senmiddelalderen sin aktualitet, heller ikke op i 1500-tallet.²¹

W.P.Ker opfatter viserne F/G som *poetisk journalistik*: "It is difficult to see how all this various ballad poetry on the years 1286-90 can be understood except as coming from poetical journalism to begin with, poetical rendering of matters, which were vividly felt at the time." Martin Bauer gør op med denne gængse opfattelse, at omrejsende sangere er middelalderens journalister, der formidler nyheder, og mener i stedet, at "(...) die öffentliche Kommunikation weniger in der liedhaften Unterhaltung als in den kursierenden Gerüchten zu sehen ist." Viserne har i stedet en underholdende funktion, og de er led i tidens meningsdannelse.²²

Bauers skelnen mellem *nyhedsformidling* og *meningsdannelse* er relevant, også for forståelsen af marsk Stig-viserne. Det er bemærkelsesværdigt, at G ikke fortæller ret mange detaljer om begivenhederne: kong Erik nævnes ikke, Finderup omtales ikke, Rane optræder ikke i denne version. Visen forudsætter et kendskab til, hvad der er foregået i hovedtræk, enten i form af oplysninger/rygter spredt efter mordet eller som sangerens introduktion til visen, evt. begge dele. G er altså ikke journalistik i betydningen nyhedsformidling, men derimod i kraft af sin meningsdannende funktion.

Viserne F/G og især G præges af en høj grad af *historisk konkretion* (i hvert fald i en del strofer) og en mindre omfattende brug af formelsprog og litterære konventioner. Det er med til at placere F/G tæt på begivenhederne. G-versionen, som i de fleste aspekter ser ud til at ligge tættest på den fælles grundform, nævner ikke hvem morderne er, men indskrænker sig til en almen formulering om, at der er mange, der vil være herrer i Danmark. Den er for vag til at henlede mistanken på nogen bestemt gruppe – også gruppen omkring grev Jacob og marsk Stig. Efter Danehoffet vil det næppe være rimeligt at digte en ny historisk vise af denne type uden at tage stilling til skyldspørgsmålet.

25 Saa sandt da' søgte Jonstien' Mors alle,
 for Valens' fars søster, Saa god og
 Broder fars Einzoll, som morne i springen
 og, som enne fund vinder for Anten
 alle dine aff

Se saa se, Loven ind
 som ved hvide Pulver brude
 se hvide og en magt foring
 om viden og farsen fide

26 Dens Egenfølgende Vinstaver og
 om for markig, og skiller fra for, som
 endogind og vill' frem og ryg.

Se saa
 for os saa mange i Danmark, som alle
 vill' forer vore, for Liden frem vil' vil'
 O' det frem Liden frem, nu fader land
 i vore

Dens Lige alle byer og gamle Cirke med
 flodis fars frem Liden og funder og
 vider

27 Saa led for frem Liden frem, og alle i
 M:

Det understreges af, at marsk Stig udpeges som morder og Rane Jonsen som forrædder senere i traditionsudviklingen – og at de indoptages i F-versionen. Her udpeges Finderup også som stedet for mordet. Disse elementer stammer fra en senere periode, da marsk Stig definitivt er trukket frem som sammensværgelsens ubestridte leder i sammenhæng med udviklingen af forrædderi- og jalousi-motivet.

Mødet mellem marsk Stig og kong Erik i Finderup lade skildres i F-versionen som en konfrontation mellem to personer med brug af *konfrontations-formlen*, d.v.s. scenen bærer præg af litterær bearbejdning. I G-versionen er det derimod en anonym gruppe, der trænger ind og netop fordi der ikke bruges formler eller konventioner må vi regne med, at der her er tale om en mere oprindelig form.

I både F og G forklæder morderne sig som munke: "Saa lod the thenum cleder skierre/och alle y muncke-liige" (G) "alle haffde de graa kold-hether paa" (G) og "Alle lod de dennem kleder skere/i graa-munckis lige" (F). Personer, der har ondt i sinde fremstilles i visernes formelsprog på den måde, at de svøber sig i skind. I A-versionen smiler kong Erik "vnder skiennnd", da han sender marsk Stig i leding, som signal om, at han tænker på svig. Den materielle baggrund for denne formel er muligheden for dels at skjule våben under tøjet dels at slippe uset af sted. Munke-kutterne i F og G har samme funktion, men er beskrevet konkret og ikke kun formelagtigt.²³

På ét punkt virker F som en mere oprindelig version, nemlig hvor sendebudet (smådrengen) advarer dronningen: "vocter i vel eders unge søn / all Danmarck skal styre og raade". I G-versionen er den søn, dronningen skal passe godt på, "hin unge hertug Knudt", som hører hjemme et helt andet sted i historien. For en gangs skyld har vi en mulighed for at sige noget om, hvornår og hvordan dette anakronistiske træk kan dukke op i traditionsudviklingen. I helgenspillet *Ludus de Sancto Canuto duce* fra begyndelsen af 1530-erne optræder F og G versionernes omkvæd "All Danmarck kommer i vaade" (l. 104) og lidt senere i en indarbejdet form (l. 107). Her er det kong Erik Ejegods pilgrimsrejse til det hellige land, der vil efterlade landet uden konge og udløse en situation, der svarer til den indledende vurdering i F/G: – at alle vil være herrer i landet. Mens kong Erik er i udlandet, skal dronningen passe på den unge søn, Knud, den senere hertug, som myrdes i 1131.²⁴

Det er nærliggende at forestille sig, dels at helgenspillet har overtaget folkevisens omkvæd – ikke nødvendigvis direkte fra visen, men måske via

folkemunde i kraft af udtrykkets næsten ordsprogsagtige karakter – dels at hertug Knud-navnet på grund af motiv-fællesskab er gledet ind i visen fra helgenspillet (evt. i en ældre udgave).

At den historiske konkretion præger G i strofe 1-5 og strofe 10 (og F i mindre omfang i de tilsvarende strofer) udelukker naturligvis ikke en samtidig litterær bearbejdning – men det er en bearbejdning, som den foretager i en *aktuel politisk vise*, der tager stilling til samtidige begivenheder, og den er af en anden og langt mindre formelpræget karakter end i visen der behandler historisk stof med et helt andet sigte.

G-versionens strofer 6-9 og 11 (og tilsvarende i F) præges i modsætning til resten af visen netop af formelsprog. Smådrenge er prototype på budbringeren – han er den, der kan være til stede i begivenhedernes centrum som uantastet tilskuer i kraft af sin betydningsløshed blandt mægtige folk. Dronningen sidder i højeloftet og ser ud i en position, hvor hun venter enten besøg eller bud. Smådrenge, der rider sin herres hest, er et utvetydigt signal om kongens død. Og endelig slutter visen af med en høfligheds-formel, der viser, at dronningen drager omsorg for dem, hun har i sit brød. Disse strofer indeholder intet historisk substrat, men må betragtes som rent fiktiv digtning, der anvender den foreliggende litterære konvention.

Når vi skal vurdere de holdninger og meninger, der kommer til udtryk i F/G, er det ikke de strofer der præges af formelsprog og litterær konvention, der er interessante, men de historiske specifikke strofer. I disse strofer må elementer fra den senere traditionsudvikling trækkes ud. Det gælder i G hertug Knud (strofe 10) i F marsk Stigs person (strofe 4) og de to Rane Jonsen-strofer (strofe 6-7). Sangerens håndfaste opfattelse, at Rane værger sin herre som en skalk og optræder falsk, understreges af formel-vendingen "det vil ieg for sandingen sige." Denne vending optræder netop, hvor sandheden i udsagnet er yderst tvivlsom og derfor har behov for at blive understreget.

Det er den gængse opfattelse, at F/G tager parti for kongen og udtrykker holdningen i de kredse ved hoffet, der med enkedronning Agnes i spidsen søger at sikre sønnen Erik Menveds arvefølge. Allerede hos A.D. Jørgensen hedder det: "De kongeliges opfattelse ligger til grund for F/G", og knap hundrede år senere kalder Helge Toldberg G for "et målbevidst indlæg fra kongetro side"²⁵

Toldberg kalder G for en politisk vise og henviser til Karl-Ivar Hildemans

behandling af de politiske viser i Sveriges senmiddelalder. Viserne fra denne periode er politisk agitation, der skal påvirke og bearbejde holdningen hos menigmand. Hildeman polemiserer mod Sverker Eks synspunkt, at der er tale om politiske almueviser, som udtrykker almuens syn på begivenhederne. Han påviser, at der finder en centraldirigeret propagandavirksomhed sted, i hvert fald fra slutningen af 1300-tallet med professionelle visesangere, der forfatter og synger viser på bestilling.²⁶

Også Martin Bauer ser langt de fleste historiske folkeviser som "eine Form von herrschaftlicher Publistik", der skal påvirke brede lags meninger og politiske handlinger. De herskende har kun interesse i folkemeningen for at udnytte den. Kun i sjældne tilfælde er der tale om udsagn fra menigmands side.²⁷ Det er ikke stedet her at vurdere Hildemans og Bauers generelle opfattelse, men en nøjere undersøgelse af marsk Stig-viserne F/G vil vise, at de ikke formidler de kongeliges synspunkt, men derimod netop *den folkelige opfattelse* af mordet og baggrunden for det. Den kongelige kreds' mening kommer til udtryk i de to digte af Rumeland, som Reinhold Schröder behandler.²⁸

Rumelands digte er netop, hvad Hildeman forstår ved politiske viser: stærkt agitatoriske viser, digtet af en professionel visesanger på bestilling. Reinhold Schröder placerer digtene i hofkredse, hvor Rumeland færdes i kraft af sin tilknytning til den brandenburgske fyrsteslæggt, som dronning Agnes stammer fra. Han er ikke den eneste tyske digter, der frekventerer det danske hof som sanger. Reinmar von Zweter har tidligere digtet om Erik Plovpenning, og Heinrich Frauenlob senere om Erik Menved, som også Rumeland besynger.

Rumelands opgave er gennem digtene at bearbejde den toneangivende opinion på en måde, som gør det muligt at dømme kredsen omkring grev Jacob og marsk Stig på Danehoffet i slutningen af maj 1287. I en retorisk henvendelse til alle fra kongen til bønder opfordrer han til at angive morderne for at få disse dømt og udryddet: "dâvon sing ich û diz liet." Selv om han ingen steder nævner navne, efterlader hans digte ingen tvivl om, hvem der sigtes til.

Rumeland foregriber på flere punkter Danehoffets dom. Han skelner mellem morderne ("die ez mit den handen tâten") og bagmændene ("die'z mit in haben gerâten"), en skelnen der går igen i den officielle dom, hvor kun væbner Arvid Bengt dømmes for selve mordet, mens de øvrige udpeges som ansvarlige bagmænd. Og han afviser, at de anklagede efter dansk lov kan få

lov til at sværge sig fri, en afvisning som Danehoffet gentager for i stedet at dømme efter tysk-romersk lovgivning om *crimen majestætis*.²⁹

Både mordet på Erik Klipping og den efterfølgende dom på danehoffet er led i magtkampen i samfundets øverste kredse. Udover at rive grunden væk under den gruppe, der bliver dømt, forsøger Rumeland at give en ideologisk begrundelse for dommen. Det er vigtigt at få straffet morderne, ikke kun på grund af kongens død, men af hensyn til Gud og for rettens skyld. Morderne har forsyndet sig mod vasallens forpligtelser over for sin herre. "iuwer künine was iuwer knecht/der iu gewalt gab unde recht./den habet ir gemordet", måske også med en henvisning til håndfæstningen 1282.

For folkevisen F/G er det helt andre ting, der spiller ind i vurderingen af mordet. Mens magthaverne slår på Gud og retten, der er grundpiller i deres begrundelse for magten, interesserer folkevisen sig for den betydning, mordet får for landet og folket. Set med menigmands øjne er den dybere årsag til mordet, at der er så mange, der vil være herrer i Danmark, og når de fine herrer strides, går det ud over de almindelige mennesker, understreget i omkvædet: "Nu stander landen i wode." Sangerens opfattelse indlejres i visen i den grad, at morderne får lagt hans synspunkter på mordets ødelæggende virkninger for landet i munden: "Nu haffwer wi then gierning giortt/all Dan-nemarck beer for quide" (G).

Også i Ribe-præsten Peder Madsens penneprøver fra 1454 (el. følg. år), hvor omkvædet gengives hele tre gange, kædes det, at landet står i våde, indirekte sammen med magtkampe, krig og stridigheder. For Peder Madsen er løsningen Guds Fred. I en dansk oversættelse af *Annales Ryennes*, er det samme synspunkt trængt ind: "Tha vort megel kiff oc trættæ oc vroom i melliom the godæ men, ther i rikit vare, aff konningens døth."³⁰ I *Ludus de Sancto Canuto duce* fra 1530'erne, muligvis samtidig med Grevens fejde, hvor omkvædet gentages, er det kongens (Erik Ejegod) fravær, der truer med at udløse de stridigheder, der vil kaste landet ud i ulykke.

Tilsyneladende er forskellen ikke særlig stor på folkevisens vending om morderne: "deris rette herre vilde de svige" og Rumeland-digtenes, om kongen, der slås ihjel af de mænd, som han giver magt og ret. Også folkevisen er kongetro – men ud fra helt andre motiver. I folkevisen er det ikke vasalforholdet, der ligger bag, men derimod det folkelige syn på kongen som

garant for opretholdelse af freden og for rimelige og retfærdige forhold for de små i samfundet.

Bønderne er underlagt herremandens juridiske og faktiske magt, og de har behov for en værne-herre, der kan sikre dem mod overdreven udbytning og undertrykkelse og mod vilkårlig magtudøvelse og jurisdiktion. Den kloge, retsindelige konge – *rex iustus* – er den der sikrer freden, garanterer retten og værner de svage og opretholder balancen i samfundet (i modsætning til *rex tyrannus*). Kayser Nielsen/Salmosen følger dette konge-billede gennem en række folkeviser.³¹

Martin Bauer mener, at folket altid står på den legitime konges side. Kongemagten gøres i store dele af middelalderen til genstand for en kult-dyrkelse, der udspringer af, at kongen er den eneste mulighed for tilflugt, når den ubeskyttede almindelige mand udsættes for overgreb. Han gør dog også opmærksom på, at der findes andre kongeopfattelser: *rex alternus*, *rex clericorum*, *rex et miles*. Men folket tiltrækkes af kongedømmets ideelle kraft, der antager mytisk karakter.³²

Over for denne ideelle kongemagt er det vigtigt også at fastholde kongens faktiske handlinger. Kongen fungerer som skatteopkræver, og gennem 1200-tallet forringes pengenes værdi i kraft af slagskatten til en femtedel under Erik Klipping.³³ Flere bønder synes fra slutningen af 1200-tallet og begyndelsen af 1300-tallet at give sig ind under herremanden for på den måde at unddrage sig skattebetaling. Netop i den umådeholdne skattebetaling og pengeforringelse overskrider kongen sin legitimitet.

Alligevel er det den folkelige kongemagt, der træder frem i F/G. Kongen omtales som "den edle herre", og når han ikke vil tro på, at nogen kan stræbe ham efter livet, er det opfattelsen af kongemagtens urørlighed, der skinner igennem. Den konkrete angst for, at de kaotiske forhold i landet først og fremmest vil ramme de svage, løber sammen med idealforestillingen om kongen, der beskytter sine undersåtter.

Trods lighedstræk med Rumelands syn på kongen som lensherre adskiller det folkelige kongesyn i F/G-viserne sig afgørende fra de kongelige kredses. I bred forstand kan de begge kaldes kongetro, og samlingen omkring den legitime konge mod adelige kredse, der stræber efter magten, afspejler en alliance mellem kongemagt og folk, som fungerer i lange perioder gennem høj og senmiddelalderen.

F/G-viserne bærer præg af, at de er opstået og har været sunget i folkelige kredse. I løbet af traditionsudviklingen har de formidlet menigmands opfattelse af mordet og motiverne bag det. Derfor kan det heller ikke overraske, at både F og G optegnes til Vedels visearkiv af menigmands-optegnere. Iørn Piø kalder visen for en *markedsvis*, og der er næppe tvivl om, at den hører hjemme i det miljø.³⁴

I nyhedsformidling, meningsdannelse og underholdning i høj- og senmiddelalderen må vi skelne mellem to hovedkredsløb:

- *magthavernes kredsløb* i de øverste samfundslag, formidlet på danehoffet eller andre steder, hvor magthaverne samles – eller via diplomater, gesanter og budbringere.
- *det folkelige kredsløb*: på markedspladsen, gaden eller værtshuset, hvor kræmmere, spillemænd eller sangere optræder, og hvor almindelige mennesker udveksler informationer, rygter og meninger, som de også gør det i badstuen og kirken, kort sagt alle steder hvor de færdes og mødes.

Netop i forbindelse med mordet på Erik Klipping og dommen over de fredløse er vi heldige at have materiale fra begge kredsløb, som kan belyse forskellen. Martin Bauer gennemgår nyhedskanalerne i tysk senmiddelalder, og han når frem til, at der ikke findes én offentlighed og derfor heller ingen fælles offentlig mening. Folkekultur og herskende kultur, folkemening og herskende mening står efter hans opfattelse over for hinanden, ikke alternativt, men komplementært i en balance, som opretholdes over en meget lang periode.³⁵

Det er vigtigt at skelne mellem *kredsløb* og *mening*. Inden for det sammenkredsløb kan der udmærket findes forskellige meninger, og det må være tilfældet op til Danehof-dommen. Det er klart, at kredsen omkring grev Jacob og marsk Stig ikke kan have samme opfattelse som kredsen omkring enkedronning Agnes, selv om begge bevæger sig i magtens cirkler. De fredløses synspunkter kendes ikke. Det nærmeste vi kan komme er Jens Grands forsvar for dem under processen for den pavelige domstol 1295-96.³⁶ På den anden side kan der være delvis meningssammenfald mellem synspunkter, der fungerer i hvert sit hovedkredsløb, sådan som vi har set for folkeviserne og Rumelands digte.

Mellem de to hovedkredsløb foregår der naturligvis udvekslinger: officielle synspunkter kundgøres på tinget for en bredere kreds, og her kan bønderne/almuen konfrontere kongen eller adelen (Erik Plovpenning/Skåne-almuen

Illustration: Per Melis Jensen

1249). En speciel form for meningsudveksling er oprøret, der kan rejses ved at udsende vidje og brand eller lade budstikken gå.³⁷ Det er en forudsætning for at rejse oprør, at oplysninger og meninger er tilgængelige i en "offentlig" form. Derfor er meningsdannelsen politisk vigtig, også i de folkelige kredse.

Det er umuligt at sige, i hvilken udstrækning viserne F/G udtrykker den jævne befolknings synspunkter, og i hvilken udstrækning de udtrykker sangerens ønske om at påvirke den jævne befolknings holdning og stillingtagen. Under alle omstændigheder hører den hjemme inden for rammerne af det folkelige kredsløb og udtrykker den politiske interesse i kongelig beskyttelse og stabile forhold hos befolkningen bredt. Visen kan ikke være politisk bestillingsarbejde – dertil er den ikke direkte agitatorisk nok.

I sin stillingtagen for den legitime konge støtter visen den nye barnekonge, Erik Menved, enkedronning Agnes og kredsen omkring dem. Dronningen opfordres til at passe godt på sin unge søn, "all Danmarck skal styre oc raade" (F). Dette råd er velanbragt i den ustabile overgangsperiode efter drabet, hvor arvefølgen og magtforholdene endnu ikke er endelig afklaret. Der findes skræmmende fortilfælde for, at en styrende enkedronning og hendes søn tages til fange, endda i den allernærmeste fortid, da Margrethe Sambiria, enke efter Christoffer I, og hendes søn Erik Klipping falder i de holstenske grevers fangenskab i 1261.³⁸ Jyske Krønike (til 1342) beretter om en lignende episode – som af forskerne dateres forskelligt, til 1287 eller 1289 – hvor enkedronning Agnes og Erik Menved selv tages til fange af hertug Valdemar i nærheden af Skælskør, men slipper fri ved list efter et par dage.³⁹

Netop begivenhederne 1286-87 danner baggrund for en serie kalkmalerier i Ringsted Sct. Bendts Kirke, som Søren Kaspersen tolker i lyset af de politiske forhold. Han rykker kalkmalerierne fra en datering i 1304 til 1287 eller kort derefter ved at give en meningsfuld og konsistent forklaring på dronning Agnes' tilstedeværelse i sammenhæng med tolkninger af Marias himmelkroning, der dels er forbillede for, dels garanterer dronning Agnes' og Erik Menveds herredømme. Erik Plovpenning's martyrium leder tankerne hen på Erik Klippings død, og hertug Knuds tilstedeværelse henviser til hertug Valdemar som en advarsel mod at forgribe sig på den unge konge.⁴⁰ Her ser vi kalkmalerierne som indlæg i tidens debat med det formål at styrke de kongetros magt ved at give Erik Menveds overtagelse af tronen en religiøs-ideologisk begrundelse.

Det samme kongebillede, som vi møder i F/G, genfinder vi i C/D/E, men her udlagt helt anderledes. I C/D/E overskrider kongen sin legitimitet ved at forføre marskens hustru, mens marsken er i leding. Han kan derfor heller ikke nyde godt af den uantastelige fredhellighed, der tilkommer kongedømmet som institution.

Kongen opfattes fra begyndelsen af 1100-tallet som *rex dei gratia*. Guds magt må i overensstemmelse med Augustins teorier deles i to, en verdslig og en åndelig, varetaget af henholdsvis kongen (det verdslige sværd) og kirken (det åndelige sværd). Kongen som person er dobbelt. Dels repræsenterer han det guddommelige kongedømme, dels fungerer han som menneskelig person. Ernst H. Kantarowicz skelner mellem "the kings two bodies", "the political body" og "the natural body".⁴¹

Ved at kong Erik indlader sig med Ingeborg, træder han ud af sit politiske legeme, og må derfor underkaste sig samfundets almindelige moralforskrifter. Derfor er han hjemfalden til straf, enten i form af det gamle slægtssamfunds hævn, eller i form af konfrontationen på tinget, hvor Marsk Stig opsiger sin loyalitet.

Motivet forstærkes yderligere i A-versionen, hvor kongen forvilder sig ud på heden under sin jagt. Her møder han en skønjomfru, som han vil sove hos. At jomfruen er en elverpige, der kun eksisterer i kongens fantasi, understreger, at han bevæger sig langt uden for kongemagtens legitime grundlag. Heden dækkes ikke af gårdfred, plovfred eller byfred, men er tværtimod det sted, hvor dæmoniske og onde kræfter driver deres spil. I K-versionen mødes de fredløse netop på heden. Derfor er det her – uden for kongemagtens legitime område, moralsk, psykologisk og geografisk – at mordet må finde sted i A-versionen.

Myten om *kong Erik som forfører* udvikler sig gennem mange led. Hverken i Danehof-dommen, eller de samtidige historiske kilder (Annales 980-1286 fra Ribe/Tønder og Annales Ryenses, til 1288), i folkeviserne F/G eller Rummelands digte antydes andre motiver end de magtpolitiske. Først hos Jens Grand i hans indlæg under processen 1295-96 findes der en antydning, der kan udlægges i den retning – og er blevet det, bl.a. af Johs. Steenstrup – selv om de "omnium bonorum morum regni", kongen forsynder sig mod, virker som et standard-udtryk, der snarere går på kongens moralske habitus i bred almindelighed, som Jens Grand har en interesse i at sætte i et blakket lys.⁴²

Først i *Annales Lubicensis* (til 1324) gøres kong Eriks usædelige optræden til motiv for mordet på ham: "causa suæ incontinentiæ, ut dicitur." Tilføjelsen "ut dicitur", som det bliver sagt, er vigtig, fordi den dels placerer udsagnet som et rygte, dels lægger en distance ind. De fleste af annalernes meddelelser må være oplysninger på anden eller tredje hånd, evt. via afskrift, og derfor virker tilføjelsen netop her påfaldende. Johs. Steenstrup følger udviklingen gennem årbøger og krøniker, hvor kong Erik krænker ikke alene Marsk Stigs hustru, men mange adelige kvinders blufærdighed, som *Annales Dano – Svecani* (til 1415) fremhæver.⁴³

Kloster-annalerne og krønikerne skrives til intern brug i klostrene og kendes ikke uden for gejstlige kredse. De udgør et særligt lukket kredsløb, specielt mellem klostre, der tilhører samme orden. Derfor kan annalernes oplysninger næppe have dannet grundlag for folkeviserne. Som "ut dicitur" antyder, har strømmen af meddelelser og rygter snarere bevæget sig den modsatte vej, fra markedsviserne til klostrenes annaler.

I C/D/E har kong Erik lokket (C) eller voldtaget (D) marskens hustru. Derfor vil hun ikke "gange hanum ud igen" (C) eller "stande ham op y-gienn (D), d.v.s. hun står ikke ude og rejser sig ikke for at modtage ham, som det ellers vil være naturligt, når manden vender hjem fra leding. Hendes manglende modtagelse må tolkes som et signal om, at der er noget helt galt – og det får da også marsken til at tænke hvorfor. Hustruen giver meddelelsen om kongens voldtægt i dækket form: "nu er ieg en drötning udi Dannemarck" og marsken reagerer med en truende gestus: "han tog tiil sin kniff" – som den unge konge gør det i H (str. 16).

For C/D/E/ er de nærmere omstændigheder omkring forførelsen ikke afgørende. Meddelelsen gives generel form. I A derimod specificeres det, at kongen ligger med Ingeborg mange gange: "hand red til hinder buord aarlig och sylde/ hand lagde hynder hoss hans sydde." (str. 28). Og forførelsesmotivet forstærkes yderligere af hans ønske om at ligge med jomfruen, som han ser på heden.

Samtidig med at forførelsesmotivet dukker op, udskilles Marsk Stig blandt de fredløse som den eneste interessante. I trekant-dramaet omkring kong Erik, Ingeborg og Marsk Stig er der ikke plads til andre. Derimod bevarer annaler og krøniker gruppen intakt og nævner de vigtigste navne. *Actus processus litium* nævner "comitem Jacobum, mareschalcum Stigotum, Petrum Jacobsen,

26.

I
S. De Bux Buxer mæst ti

Samt skille i leding fore girinne fod kom
 Link voldsog fanns girinns hore, mid fæ
 fæn fider i felland fæ mant em seged.

2
 Bimæstli vord i leding fitt liff vordogand
 med en i girinne da fod kong Link vord
 og fanns girinns hore. m. f. s. f.

3
 St i vord vordige mæstli fann dæm fra leding
 fæm, ike vord fanns vordige fæst fænde fæm
 op i girin.

4
 Det vord vordige mæstli fann fæm ot ider m
 ifæm ike vord fanns vordige fæst fænde fæm
 op i girin. m. f. s. s. i.

5
 Konge fæd fære mæstli of vordige fann ved sig
 of fæm mon ike min vordige fæst fænde mig
 op i girin. m. f. s. s. i.

6
 Den Kongebog geed of fæm fitt fæmde vord,
 di vordet fæmde aff lændit mon fæm
 5 fæm fædige vord aff lændit fæd, da vordige
 em ind dæm vord fæm, m. f. s. s. i. vordige
 vord, of fædte mig i ind fæm. m. f. s.

Ranonem Jonssen et ceteros plures ipsorum cognatos et affines" og *Annales Ryenses* de tre førstnævnte, igen i samme rækkefølge, og disse personer optræder igen i *Chronica Jutensis* (til 1342). I *Annales Dano-Svecani* nævnes efter grev Jacob og marsk Stig Nikolaus Hallandsfar og Peder Porse.

Allerede Rumeland nævner, at kong Erik får 56 sår, et tal der går igen i Ryd-annalerne og en række senere kilder. Derimod taler den kongelige anklager under den pavelige proces om, at morderne tilføjede ham utallige frygtelige sår.⁴⁴ Tallet 56 skal ikke opfattes som en nøjagtig angivelse, men som et "litterært tal", der betyder noget i retning af "en hel masse".

Tallet kan være opstået på to måder: enten ved at de otte sammensvorne (Danehoffet dømmer Arvid Bengtson for selve mordet og otte navngivne personer som ansvarlige) stikker hver syv gange – eller ved at morderne stikker syv og syv sinde syv gange. Syv-tallet spiller en afgørende rolle i middelalderlig talsymbolik.⁴⁵ I K-versionen nævnes 143 sammensvorne: "De vaare vel siu oc siusindstiuue/ de møttis paa en hede." Helge Toldberg nævner, at dette tal stammer fra viserne om *Kong Diderik og hans kæmper* (DgF, 7, D-H), men et indskud herfra kan dække over et mere oprindeligt tal: syv og syv sinde syv = 56.

I *Chronica Jutensis* glider tallet 56 sammen med forførelsesmotivet i omtalen af kong Eriks sår: "Receptit autem uulnera mortalia 56, quorum nullum fuit infra pectus preter unum." Det ene sår han får under brystet (bælttestedet) fungerer som en kastraktion, den konsekvente straf for kongens liderlighed (*luxuria*) og hans forførelse af marskens hustru.⁴⁶

Erik Dal placerer I-visen i marskens levetid, fordi den ikke taler om noget forhold mellem kongen og marskens hustru.⁴⁷ Det er rigtigt, at forførelsen ikke nævnes explicit i H/I, men til gengæld lægges forførelsen ind i marskens varsels-drøm, tydeligst i H-versionen. De vilde svin, der trænger ind i marskens urtegård og vælter urterne, må tolkes som kongens indtrængen i marskens familie. Svinet udtrykker ofte i den middelalderlige ikonografi dødssynden *Luxuria*, liderligheden.⁴⁸

2. del af drømmen om skibet uden anker og styrmand, der bliver til små både, kan vi opfatte på den måde, at der ingen er i stand til at styre marskens gård i hans fravær og dermed heller ikke til at beskytte hans hustru. I dette billede spiller også forestillingen ind om Guds Skib, der styrer sikkert gennem alle farer. I samme retning skal billedet om hesten, der kaster sin herre, af.

også tolkes. Marsken er ikke i stand til at beherske de kræfter, han bør mestre ifølge middelalderens forestilling om mandens opgaver i adelige kredse. Måske udtrykker hesten, der står af, i lyset af senere tiders psykoanalyse den ikke-beherskede seksualitet. I B-versionen tilføjes en fjerde version af forførelsen i varseldrømmen. Her drømmer marsken videre om stenstuen, der står i brand, med ilden som symbol på den fortærende seksualitet.

Hustruen der lytter til marskens drøm, er en nødvendig figur, der indføres af litterære grunde for at marsken kan åbenbare sin drøm. Hun søger at tolke drømmen positivt, men det står klart, at marsken ikke handler med sin fri vilje her, men i drømmen netop får et varsel om skæbnens uafvendelighed.

I stedet for at placere H/I forud for C/D/E må vi sige, at H/I's billedlige bearbejdning af forførelsesmotivet tværtimod forudsætter, at motivet er introduceret og har vundet almen udbredelse i marsk Stig-viserne. Det trækker i samme retning, at forførelses-motivet i H/I optræder i to "omvendte" udgaver. I I-versionen spotter dronningen marsk Stig for at have forført hende med ved at kalde ham "kongen for sønden å" med et udtryk der svarer til Ingeborgs om at hun er blevet "dronning i Dannemarck" i marskens fravær (C/D/E). Marsken svarer igen på spotten med at udlægge drost Ove som forførelsen. I H-versionen bruger hun den nedsættende betegnelse *Dus van Huss* om marsken, der minder hende om, at hun godt ville kendes ved ham, sidst da hun lå i hans arm.

Iørn Piø fremhæver, at den store forskel på H og I tyder på en lang forskellig overlevering.⁴⁹ Vi ser netop i H og I de sidste nyskabende udløbere af forførelses-motivet, mens A-versionen med udtrykket "den seleff-gjord kong" (strofe 92) ikke tilføjer nye aspekter. H og I bliver kun forståelige, hvis vi placerer dem på et tidspunkt, hvor C/D/E har forankret forførelses-motivet fast i traditionen.

I beskrivelsen af kong Eriks list for at forføre Ingeborg går A og B forskellige veje. I B-versionen lyver kong Erik marsken død for på den måde at bane vejen for sin forførelse af Ingeborg. I A giver han et signal om sine svigefulde hensigter ved, at "hand svøber sig hoffuet y skiend". Han opfordrer Ingeborg til at sy sig en skjorte og sømme den med guld – en handling, der er forbeholdt den gifte kone i forhold til manden, hun venter på, eller den unge kvinde i forhold til kæresten, hun skal giftes med. Ingeborg kender handlingens symboliske indhold og afviser kongens ønske, fordi hun ikke vil være marsken utro.

Det kan være vanskeligt at fastslå, i hvilket miljø C/D/E-viserne (den opringelige fælles vise) er opstået. C er menigmands optegnelse, og D a/b og E er adelsoptegnelser. Visernes æres-begreb (troskab i ægteskabet) og hævn-motiv hører hjemme i adelige kredse, hvor troskaben er afgørende af hensyn til, hvem der skal arve og føre slægtens adelskab videre. Men viserne kan også udspringe af socialpsykologiske behov i bondebefolkningen: den hårde hverdag med slid, sult og styring, som der ikke findes nogen vej ud af i det feudale samfund, kan skabe en lyst til at drømme sig væk – ind i en verden, styret af ædle værdier og store lidenskaber. C/D/E-viserne har alt, hvad der skal til for at sikre en markedsvises folkelig succes: elskov og jalousi, forrædderi og forførelse, hævn og død, fredløshed og plyndringstogter. Det er umuligt via sammenligninger at fastslå, om menigmandsvisen eller adelsvisen virker som den oprindelige, og hvordan viserne har bevæget sig i tradition-sudviklingen.

Både forførelses-motivet og billedsproget i marsk Stig-viserne kan vi hyppigt genfinde i andre folkeviser. Tættest på marsk Stig-viserne kommer *Lave Stisøn* og *Fru Eline* (DgF, nr. 259, A-I). Her bliver Lave Stisøn sendt i leding, mens Esbern Uffessøn hjemme lægger an på hans kone. Også Esbern beder Eline om at sy en skjorte og sømme den med guld. Eline afviser, ikke fordi hun ønsker at være tro, men fordi hun er bange for at blive opdaget. Ternen sender et brev til Lave Stisøn: " Her er en hiortt i haffuen vantt/hand bleder allitt op mett rod", og i denne vise får vi straks efter udlægningen: "Hand locker bortt stolltten fru Eline/dett er eders huero" (A, strofe 9). Også billederne med skibet og hesten får vi i lidt andre sammenhænge, men med tilsvarende betydning: "Det war Lave Stigsøn/hand styrte sitt skib fra land:/saa glad waar Esbern Uttesen/hand kaster sin ganger paa sannd". (B, strofe 3). I A-versionen straffes Eline som utro hustru med døden. I andre versioner udvikler tingene sig anderledes, så viserne tilsammen tegner billedet af en debat mellem forskellige syn på troskab/utroskab og straf/ikke straf.

H. Grüner-Nielsen peger på en række gammeltestamentlige, antikke og middelalderlige sammenhænge, hvor trekant-motivet optræder.⁵⁰ Men i stedet for at lede efter forbilleder må vi opfatte trekant-motivet som et forståelsesmønster eller en tolkningsramme, der tilbyder en sammenhængende forståelse af bestemte historiske begivenheder. Styrende for tolkningen er ikke de historiske kendsgerninger, men senere tiders behov for en myte, der virker

moralsk meningsfuld i disse tiders samfund. De historiske begivenheder bliver mytens stof.

Problemerne opstår først i og med at C/D/E-visernes *myte* forveksles med de faktiske historiske forhold, og i og med at de tidlige viser (F/G) opfattes som vidnesbyrd om den historiske sandhed (i digterisk form) i stedet for som udtryk for *meninger*, der slår ind i opinionsdannelsen.

Noter

- ¹ Helge Toldberg: *Marsk Stig-viserne* Kb. 1962, s. 16-18.
- ² DgF, III, S. 338, Sophus Larsen: *Visen om Hr. Marsk Stig og hans Hustru*, Kbh. 1937, s. 49-66.
- ³ A.D. Jørgensen: "Marsk Stig", *Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen*, Kbh. 1871, s. 120.
- ⁴ De vigtigste behandlinger er: Julius Martensen: "Erik Glipping og Marsk Stig i Middelalderens Annaler og Viser, *Hist. Tidsskrift*, 4. R., 4. bd. 1873, s. 90-158, Axel Olrik: "Indledning", *Danske folkeviser i Udvalg*, Kbh. 1899, s. 50-56. Andreas Heusler: *Lied und Epos in Germanischer Sagendichtung*, Dortmund 1905. Hans Brix: "Viserne om Marsk Stig" *Analyser og Problemer* III, Kbh. 1936, s. 5-59. H. Grüner-Nielsen gennemgår iøvrigt i DgF's tillæg til Marsk Stig viserne, DgF X, s. 318-31 (1948). Hertil kommer Helge Toldberg: *Marsk Stig viserne*, Kbh. 1962.
- ⁵ Olrik, s. 52-53, Ernst van der Recke: *Danmarks Fornvisor*, s. 94-98. Erik Dal: *Danske Viser*. Folkeviser. Skæmt. Efterklang, Kbh. 1962, s. 267. Toldberg, s. 10-13.
- ⁶ Johs. Steenstrup: *Vore Folkeviser fra Middelalderen: Studier over Visernes Esthetik, rette Form og Alder*, Kbh. 1891, s. 265.
- ⁷ Thorkild Knudsen: "Arbejdsviser og danseviser" *Nordisk Seminar for folkedigtning* I, 1962, s. 135-41.
- ⁸ Hans Brix: "Niels Ebbesen-visen" *Analyser og Problemer*, III, Kbh. 1936, s. 60-82. Iørn Piø: *Nye veje til folkevisen*, Od. 1985, s. 72-92.
- ⁹ A.D. Jørgensen: *Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen*, Kbh. 1871, s. 123.
- ¹⁰ Erik Arup: *Danmarks Historie*, 2, Stænderne i Herrevælde 1282-1624, Kbh. 1932, s. 9-37.
- ¹¹ Ernst Frandsen: *Folkevisen*. Studier i Middelalderens poetiske Litteratur,

- Kbh. 1935, s. 13.
- ¹² Svale Solheim: "Historie og munnleg historisk visetradisjon", *Nordisk Seminar for Folkedigtning*, I, 1962, s. 111 og s. 124-25.
- ¹³ Niels Kayser Nielsen og Martin Salmonsens: "Mellem Slægt og kongemagt.- Folkeviser som historisk kilde". *Den jyske historiker* 37, 1986, s. 15-16.
- ¹⁴ Johannes Steenstrup: "Nogle Bemærkninger om historisk Sandhed i visedigtning" *Historisk Tidsskrift*, 8. R., nr. 1 1907-08, s. 140 (s. 138-52).
- ¹⁵ Kayser Nielsen/Salmonsens, s. 16.
- ¹⁶ H. Grüner-Nielsen, DgF, X, s. 320.
- ¹⁷ Ebbe Kløvedal Reich: "Problemet med Urias i Finnerup lade" *Mediesvampen. Lægprædiken og krønike 1978-80*, Kbh. 1980, s. 168.
- ¹⁸ Kayser Nielsen/Salmonsens, s. 27-34. Ole Fenger: *Gammel dansk ret*, s. 127-32.
- ¹⁹ Brix: s. 19.
- ²⁰ Ebbe Kløvedal Reich; s. 170.
- ²¹ I *Politikens Danmarkshistorie*, Registerbindet opregnes middelalderens borgerkrige og oprør. Se især Erik Kjersgaard: *Borger, krig og Kalmarunion*. bd. 4, (1441-1448).
- ²² W.P. Ker: "On the History of the Ballads 1100-1500", *Proceedings of the British Academy*, vol 4, London 1910 s. 189. (S. 179-205).
- ²³ Otto Holzapfel: *Det balladeske*. Fortællemåden i den ældre episke folkevise, Odense 1980, s. 51-53.
- ²⁴ *Ludus de Sancto Canuto duce*, udg. S. Birket Smith, Kbh. 1868, s. 7.
- ²⁵ A.D. Jørgensen, s. 121. Helge Toldberg, s. 10.
- ²⁶ Karl-Ivar Hildeman: *Politiska Visar från Sveriges Senmedeltid*, Sth. 1950, s. 9-16 og s. 149-48. Sverker Ek: *Den svenska Folkvisan*, Sth. 1924, s. 29-36 og s. 209-20.
- ²⁷ Bauer, s. 15-17.
- ²⁸ Reinhold Schröder: "Dâvon sing ich û diz liet. Rumelands strofer i anledning af Erik Klippings død", *Marsken rider igen*, Odense 1990, s. 35-58.
- ²⁹ Se Jens E. Olesen: "Kongemord og fredløshedsdom", *Marsken rider igen*, s. 23.
- ³⁰ H. Grüner-Nielsen: "Nr. 145 Marsk Stig" DgF, X, s. 318. *Danmarks middelalderlige annaler*, udg. af Erik Kroman, Kbh. 1980, s. 236.
- ³¹ Kayser Nielsen/Salmonsens, s. 23-34.
- ³² Martin Bauer: s. 220-59. Se også Anders Bøgh: "Om bondeoprør. Analyse-

- skemaer, hypoteser og teorier", *Til kamp for friheden. Sociale oprør i Nordisk Middelalder*, red. Anders Bøgh, Jørgen Wurtz Sørensen, Lars Tvede-Jensen, Aalborg 1988, s. 22-24.
- ³³ Erik Kjersgaard, s. 117.
- ³⁴ Iørn Piø: *Nye veje til folkevisen*, s. 248-49.
- ³⁵ Martin Bauer, s. 25.
- ³⁶ *Acta processus litium*, ed. Alfred Krarup og William Norvin, Kbh. 1932, s. 191-93.
- ³⁷ Jørgen Wurtz Sørensen: "Budstikken går. Bøndernes oprørspraksis i nordisk middelalder", *Til kamp for friheden*, s. 31-45.
- ³⁸ Erik Kjersgaard, s. 101
- ³⁹ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 290. Erik Kjersgaard, s. 132.
- ⁴⁰ Søren Kaspersen: "Kalkmaleri og Samfund 1241- 1340/50", *Kulturblostring og krise i 1300-tallet*, udg. Brian Patrick McGuire, Kbh. 1979, s. 114-22.
- ⁴¹ Ernst H. Kantorowicz: *The Kings two bodies. A study in Medieval Political Theory*, Oxford 1957, s. 26.
- ⁴² *Acta processus litium* s. 193-94. Johs Steenstrup: *Vore Folkeviser fra Middelalderen*, Kbh. 1891, s. 280-82.
- ⁴³ *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 306, Stenstrup, s. 281.
- ⁴⁴ *Acta Processus Litium*, s. 193.
- ⁴⁵ Se Frithiof Dahlby: *Symboler i kirkens billedsprog*, sv. 1963, Kbh. 1985, s. 204-05.
- ⁴⁶ *Danmarks Middelalderlige annaler*, s. 290.
- ⁴⁷ Erik Dal: *Danske Viser*, Kbh. 1962, s. 267.
- ⁴⁸ KLN, VII, Kbh. 1962, sp. 158 (B.I. Kilstrøm: "Huvudsynd").
- ⁴⁹ Iørn Piø, s. 249-51.
- ⁵⁰ H. Grüner-Nielsen, s. 319-20.

Ii haffner Dingomd Dingdall, for von
 all gnu harnu, Saa haffner och so
 Drogne Drogne, harnu. Drogne saa
 harnu Drogne. Ii von hade sine Drogne.

Ii
 Saa Drogne:

37. En Inden Wiise
 Ii haffner Drogne Drogne, for von
 all gnu harnu, Saa haffner och so
 Drogne Drogne, harnu. Drogne saa
 harnu Drogne. Ii von hade sine Drogne.

Mig Inden Wiise att mit Drogne Drogne, for von
 all gnu harnu, Saa haffner och so
 Drogne Drogne, harnu. Drogne saa
 harnu Drogne. Ii von hade sine Drogne.

Mig Inden Wiise att ing och mine Drogne, for von
 all gnu harnu, Saa haffner och so
 Drogne Drogne, harnu. Drogne saa
 harnu Drogne. Ii von hade sine Drogne.

Hvem skrev den lange Marsk Stig-vise?

Skitse til en arbejdshypotese

Af Iørn Piø

I sin bog *Marsk Stig-viserne* fra 1965 udpeger Helge Toldberg Anders Sørensen Vedel (1542-1616) som forfatter til den mere end 100 strofer lange vise om Marsk Stig (DgF 145 Aab). Vedel havde den nødvendige historiske viden og fremfor alt det talent, der skulle til for at skrive dette litterære mesterværk. Talentet kender man fra hans gendigtninger af de gamle viser i *Hundredvisebogen* fra 1591. Og at han kendte mange af de korte, folkelige viser om Marsk Stig og mordet i Finderup Lade (DgF 145 CDE-, FG- og HI-traditionerne), som mundtligt og skriftligt var i omløb i det 16. århundrede, ved vi fra Vedels Visearkiv (Svanings hskr. I-II og Rentzells hskr.)

En episode kendes imidlertid ikke i visetraditionen. Det er den hvor Rane lokker kongen til at gå på jagt i en skov i nærheden af Finderup, hvor Rane og de andre sammensvorne adelsmænd havde besluttet at myrde ham. Da en skovjomfru viser sig for kongen, vil han straks elske med hende, men hun vil først spå ham. Da hun har forudsagt hans onde skæbne, forsvinder hun. Denne episode kan Vedel have læst sig til i Albert Krantz († 1517): *Chronica regnorum aqvilonarium Daniæ Svetiæ Norvagiæ*, der udkom posthumt i 1546.

Eller Vedel kan – ligesom det formentlig er tilfældet med Krantz – have kendt historien fra den mundtlige tradition.

Og efter at Vedel havde foretaget en afskrift af Christiern Pedersens utrykte Danmarkshistorie, *Den Danske krønike fra Saxonis tid indtil kong Christiern den förste*, var han i al fald ikke i tvivl om at denne lærde humanist mente, at Erik Klipping blev slået ihjel, fordi han var en uhyre udspekuleret horekarl, der tillige regerede landet tyrannisk:

Erick som kallis klippingh, den siette kongh aff det naffn, hand bleff konge her i riget effther Christopher sin fader [der man] screffue tusind thu hundrede och trysinds tiffue aar effther Guds sön födder waar. De

kallede hannem Erick klippingh, hand vor megit vmild, wretferdige mod fattige och riige. Hang togh alle thiend fra den hellige kierke och lagde klosterne öde med sine hoffmend och hunde [...] tusind aar thu hundrede fem och halffierdsins tiffue, det samme aar döde erchebiscop Jacob och Erland bleff erchebiscop effther hannom.

Wed dette pass begynte kong Erich megit at ophöye en horkone, som hand da bolede med, offuer alle de andre iomfruer och fruer her wdi rit, thi begynte ridderskab at knurre derfor mellem dennom selffue, och wille giöre opstöd mod konningh derfore. Der hand det fornäm, strax gjorde han ith allmindeligh wdbud wd offuer then ganske riige, ath alle som kende dennom fri och frelsse skulle fare till Suerigh i strid mod kongh Valdemar. Der almuen ovn ridderskabet komme til hannem, da sette hand en aff the ipperste ridder till höffuitzmand for dem och bad dennom fölge hannom, det gjorde hand meest fordi hand hagde gierne siet, ath de hagde alle bleffne slagen paa samme reise. Der de vor aff sted, lod hand hente dieris fruer och höstruer till sigh, och helaa dem alle sammen, den ene epther then anden, som före hagde forthalit has bole. Siden gjorde hand en stuor giestebud och böd saa alle de fruer der till. Der maaltid wor giort, och de sad alle i deris störste gledskab, da sagde hand till dennom alle: huilcken aff ether som icke er en hore saa well som denne min bole, her sidder hoss migh, da gange sigh strax hid, och sette sigh nest hoss min siide offuer hende. De thage alle sammen stille, thi huer aff dem wiste well selff, huad hinde wor sket tilforn aff hannom.

Der de danske riddere och suenne [komme] ind i Suerigh, da wonde de stuor priss och ære med dieris stuore mandom som de der gjorde. De sette kongh Valdemar plat wd aff med mact, och gjorde en anden der till konge igien som hed Mogens. De kronede hannom strax med sadan wilckor, ath hand skulle orligh giffue kongh Erick i Danmarck skat aff Suerigis rige. Der med fore de till bage igien och mente, ath the skulle fanget stuor tack aff kongen for thieris wmage. Men hand achtede dieris thro thieniste och stuore mandom inthet, thi wiste hand dennom huercken tack eller ære. Der de komme hiem till deris egit, da bleffue alle thieris hustruer still sidindis och ingen aff dennom wille stande op mod sin husbund eller giöre hannom nogen heder eller ære,

som de wore för wan ath giöre, men huer aff dem kallede sigh dronningh, paa det ath hindis husbunde skulle heffne den hoffmod, hinder wor giort aff kongen. Der disse gode mend dette fornumme, da sette de dem strengeligh fore i thieris hierter, ath the wille sla kongh Erick ihiell der fore, det förste de kunde det giöre med lempe.

Der hand hagde werrit kongh wdi xix aar, da döde erchebiscop Erland och her Trud bleff erchebiscop effter hannom igien, och hand leffuede i ij aar, sa bleff her Jens Dross erchebiscop effther hannom. Der Erick hagde werrit konge i xxiiij aar, da giorde hand Valdemar Erickssön till herttugh i Judland. Det samme aar lod kongen griibe hannom och kaste hannom i fange tom. En aar effther da bad alt ridderskabet och alle fruier och iomfruier fore hannom, till de finnge hannom aff fengssill. Strax hand vor wdkommen, da hagde hand hiemmeligh ord med ridderskabet som wore kongens vuenner, huorledis de kunde best sla hannom ihiell. Her Marsti, som wor en aff de mechtigste ridder i Judland, hand vor ipperst i denne rad och giemingh, och Rane hans frende kongens hoffsind hand forradde kongen i deris hender och sende dennom hiemmeligh bud, naar the skulle komme, thi hand viste all kongens leilighed. Siden slogh de konningh Erick ihiell Sancte Cecilie dagh for Jull i Findrop om minadz tiid, som hand laa och soff. Hand bleff siden fört till Viborgh, och bleff der begraffuen i Domkirckenn. Hand hagde paa sin krop halfftresindstiffue saar och sex, dogh hagde hand icke vden en dödeligh saar i sin bryst. Hand hagde da werrit konge her i riget i xxvij aar, och da screff mand tusind tuhundrede firesindstiffue och sex aar effther Guds sön födder waar.

Hand lod iii sönnner eptther sigh som wor Erick, Christopher och Valdemar. Denne Valdemar döde siden i margreffuens gaar aff Brandenborgh, men hand hannom thiente.

(Efter C.J. Brandts udgave af Chr. Pedersens Danske Skrifter V, 1856, s. 448 f., efter Vedels afskrift i GkS 828,2°)

Med hensyn til Vedels kilder til den lange Marsk Stig-vise konkluderer Toldberg:

"At udfyldte visen efter Krantz havde vel andre end Vedel evnet, men de havde savnet det øvrige historiske stof der er udnyttet, f.eks.... kilden til

ledningsbudet som skalkeskjul for forførelsen, Christiern Pedersens danske krønike..." Efter at have refereret krøniken skriver Toldberg: "I Vedels folkevisepastiche er forførelsen af de mange adelsdamer lempet til gentagen forførelse af den ene ridderfrue, marsk Stigs hustru."

Der var i al fald én, der havde den samme historiske viden som Vedel, og det var – naturligvis – Christiern Pedersen (o. 1480-1554) selv! Og det er flere steder i hans produktion dokumenteret, at han havde kendskab til dansk vise-tradition. At denne det danske sprogs mester har kunnet skrive vers i den forholdsvis enkle, gamle, fortællende stil er vel sandsynligt, men det har ikke kunnet dokumenteres. I forbindelse med en vurdering af en fra Chr. Pedersens trykkeri i Malmö i 1533 anonymt udgiven satire af tysk oprindelse skriver hans biograf C.J. Brandt i 1882: "Originalen er Prosa, medens den danske Bearbejdelse med en ikke ringe Dygtighed er stedfæstet i vore indenlandske Forhold paa godt flydende rimede Knittelvers, der ikke staa tilbage for dem i den fordanskede Reinike Foss, saa man med god Grund har gjættet paa, at Herman Veiger kunde ogsaa være Forfatter til Dialogen om den syge Messe. Paa Chr. Pedersen kan der i alt Fald vanskelig gjættes, da han ingensteds har givet Prøver paa, at han kunde skrive flydende Vers."

I *Nye veje til Folkevisen* fra 1985 har jeg imidlertid søgt at påvise, at Chr. Pedersen er en oplagt mulighed som forfatter til visen om Niels Ebbesen. Han havde den historiske viden, der var nødvendig for at kunne skrive denne vise. Sammenligner man, hvad der står i de samtidige krøniker og i hans egen Danmarkshistorie, med visen (dvs. DgF 156A, bortset fra stroferne 64 og 69) kan man meget nøje følge, hvordan forfatteren af denne folkebogsviser har arbejdet. Helt ned i detaljen kan man se, hvordan forfatteren anskueliggør og populariserer sit stof, og Chr. Pedersen var netop, som C.J. Brandt understreger, en betydende "Folkeskribent". Alt hvad han skrev, skrev han for den menige mand. De to folkebøger han udgav – om Holger Danske og om Karl Magnus – blev de mest læste bøger i genren gennem mere end 300 år. Og ifølge hans egne udtalelser lå – næst efter Evangeliet – "intet ham saa varmt paa Hjærtet som det: at pleje Fædreneres Hukommelse og dermed kaste Glans paa hans dyrebare Fædreland."

Det *kan* meget vel have været en mand som Chr. Pedersen, der lancerede

Niels Ebbesen som en jysk Holger Danske inden for den folkelige historieskrivning.

Niels Ebbesen var en helt, der ifølge visen befrier jyderne for den grusomme grev Gert. At Chr. P. glorificerer ham mere end krønikerne berettiger ham til, spiller ingen rolle for en mytemager, der vil skabe en helt.

Marsk Stig var også en helt. At der var flere om mordet spiller ikke den store rolle for en heltemager. "Min ædelig herre, hin unge Marsti" over for den liderlige tyran kong Erik, det er der drama i. Modsætningen mellem de to profilerer helten over for skurken, ligesom i Ebbesen-visen.

Det er fælles for de to helte, at de undsiger deres modstander, før de dræber ham. Det er også fælles for dem, at deres hustruer råder dem, før de skrider til handling.

Og det er fælles for viserne, at de indeholder mangfoldige fyndord og ord-sprog. Det fjerner dem fra – uden dog at bryde med – den gamle visestil. Det er helt klart ny-gamle litterære viser fra det 16. århundrede.

Hakon Grüner-Nielsen ser også sammenhængen mellem de to helteviser. I *Danske Folkeviser I* fra 1927 skriver han, at den korte vise om Marsk Stigs hustru (CDE-traditionen), der danner rammen om den lange Marsk Stig-vise, "kan ikke være helt ung, da den har været et af Forbillederne for Niels Ebbesen-visen, der er digtet 1340". Men han tilføjer, at den lange Marsk Stig-vise, "som den nu foreligger, er en litterær Bearbejdelse fra 16. Aarhundrede".

I tillægsbindet til *Danmarks gamle Folkeviser* skriver Grüner-Nielsen, at den lange Marsk Stig-vise "er et Kunstprodukt fra ubestemt Tid (maaske dog samtidig med Niels Ebbesensvisen?)" og "i sin Opbygning og i sin Fortællemaade er Niels Ebbesensvisen stærkt paavirket af den lange Marsk Stig-vise; maaske har begge samme Forfatter".

Og måske var det Chr. Pedersen, der i øvrigt ikke var ukendt med rollen som heltemager. I fortalen til sin folkebog om Holger Danske fra 1534 skriver han, at hans hensigt med den er, at "Alle skulle merche oc vide i ret sandhed ath kong Olger Danske vaar kong Gøttricks Søn oc fødder her i Danmarck". Hermed havde Chr. P. lagt grunden til myten om vor nationalhelt, og i kølvandet af hans populære folkebog blev der mand og mand imellem fortalt sagn og historier om denne store dansker der vil redde landet, hvis det for alvor var truet – indefra og udefra.

At Holger Danske oprindeligt er en fransk ridder i Karl den Stores følge er en anden sag. Det afgørende i vor sammenhæng er, at det er Chr. P., der indlemmer ham i den danske kongerække.

I *Nye veje til Folkevisen* har jeg sandsynliggjort, at Chr. Pedersen har skrevet visen om den jyske Holger Danske, ridderen Niels Ebbesen. Han *kan* også have digtet den lange Marsk Stig-vise, som vi i dag kun kender i en afskrift i et håndskrift som formentlig er anlagt 1578-1584 af adelsdamen Margrethe Lange (Karen Brahes Folio), nemlig DgF 145 Aa.

I 1985 mente jeg, at det var denne adelsdame, der selv havde sammenskrevet visen i romantisk-nostalgisk kærlighed til "hin unge Marsti". Adelsdamerne – og også de unge adelsmænd – dyrkede på den tid meget "gamle dage", dengang der var rigtige riddere til. Og fru Lange var både lærd og poetisk begavet, og hun var fortrolig med dansk visetradition.

Imidlertid er sammenhængen mellem Ebbesens-visen og Marsk Stig-visen så åbenlys, at jeg nu mener det rigtigt at opstille den arbejdshypotese, at det er Chr. Pedersen der har skrevet dem begge.

Mindre Skrifter udgivet af
Laboratorium for folkesproglig
Middelalderlitteratur,
Odense Universitet.
Nr. 8, 1990.

ISSN 0106-2212